

מכירת חמץ

השתלשלותה, יסודותיה וקנייניה

בחלק שלפנינו יבואר בס"ד בהרחבה פרטים שונים בסדר מכירת חמץ לרבינו ודינים היוצאים ממנו:

בשער הראשון נסקור את השתלשלותה של מכירת החמץ בדברי ימי ישראל, תוך חלוקת התפתחות סדר המכירה לארבעה שלבים. הכרת הסוגיה לאשורה תועיל להבנת חידוש ושיטת רבינו הזקן בסדר המכירה.

בשער השני נעמיק בחזרות רבינו הזקן בסדר מכירת החמץ על שיטתו בשולחנו. מתוך פלפול בגדרי בעלות באיסורי הנאה בשולחן רבינו, יוצע בדרך אפשר ביאור בחזרות רבינו בסדר מכירת חמץ ויסוד מחודש בשיטתו בכתיבת הסדר. בשער זה יבוארו הלכות רבות בגדרי בעלות באיסורי הנאה ובחמץ לצד יסודות בסדר המכירה.

בשער השלישי נעמוד על סוגי הקניינים במכירת החמץ. נבאר את הצורך בריבוי הקניינים, נמנה אותם ונגדיר את שיטת רבינו הזקן באופנים שונים בהחלת הקניין. ביאור נרחב יוחד ל'קניין אודיתא' – בפלפול בגדרי הודאת בעל דין להבנת שיטת רבינו בקניין זה.

בשער הרביעי יבואר שיטת רבינו הזקן בקניין מתנה על מנת להחזיר במכירת החמץ. יוצע ביאורים שונים לשיטת רבינו, תוך הבאת דברי האחרונים בגדרי קניין זה.

בשער החמישי יוצג (כהמשך לשער הרביעי) ביאורים הלכה למעשה במנהג חב"ד ובשיטת כ"ק אדמו"ר זי"ע בקניין מתנה על מנת להחזיר.

שער א

השתלשלות מכירת החמץ מהגמרא עד לרבינו הזקן

א.

השבתת החמץ בימי חז"ל

הדרך השנייה היא ביצוע פעולה קניינית שמוציאה את החמץ מרשותו: חכמים תיקנו שהבודק צריך גם לבטל את החמץ. כלומר, הוא מוציא את החמץ מרשותו בליבו, וכפי שמדגיש רבינו הזקן – מפקירו לגמרי שיהא הפקר כעפר הארץ, בביטול זה החמץ יוצא מרשותו לגמרי. חשוב לציין שביטול זה חייב להיעשות לפני שהחמץ נאסר בהנאה, שכן לאחר שנאסר בהנאה, כבר אין לאדם אפשרות להפקירו והדרך היחידה הנותרת היא השבתתו בפועל.

נמצאנו למדים שמן התורה יש שתי אפשרויות: או לבדוק ולבער את החמץ, או להפקירו ולהוציאו מרשותנו. חז"ל תיקנו שנעשה את שני הדברים – הן בדיקה והן הפקר.

בתקופת חז"ל, המציאות הייתה שונה מימינו: יהודים היו מתכוננים מראש לפסח כך שלא יישאר להם חמץ כלל. ואם בכל זאת נשאר להם חמץ, היו מוכרים אותו לגוי במכירה פשוטה וגמורה לפני הפסח. כאמור, בזמנם לא הייתה קיימת שיטת מכירת החמץ כפי שאנו מכירים אותה כיום.

בעיון בגמ' דפסחים בסוגיות השונות של בדיקה, ביעור וביטול וכו' – איננו מוצאים כל רמז למושג של מכירת חמץ במתכונת המוכרת לנו כיום. המכירה היחידה שהיתה מוכרת בימי חז"ל היא מכירה מוחלטת של החמץ לגוי בטרם החג, ללא כל כוונה או תכנון לקבלו בחזרה לאחר הפסח.

ראשית – נפתח בהבנת היסודות ההלכתיים¹: התורה אסרה עלינו בחג הפסח את אכילת חמץ והנאה ממנו (כגון מתן החמץ במתנה לגוי במהלך הפסח). בנוסף לכך, התורה ציוותה עלינו במצוות "תשביתו" ובאיסורי "בל יראה ובל ימצא" – שלא יימצא חמץ ברשותנו כלל.

כדי להימנע מאיסורים חמורים אלו של ב"י וב"י, התורה נתנה לנו שתי דרכים עיקריות:

הדרך הראשונה היא בדיקת וביעור החמץ: באור לי"ד בניסן, יבדוק ויחפש את כל החמץ שברשותו, ולאחר מכן למחרת יבערו. בדרך זו, אין לו חמץ כלל והוא מקיים את מצוות "תשביתו" וב"י בשלמותן.

ב.

שלב ראשון בהשתלשלות המכירה דימינו

החמץ לנכרי או לתת לו במתנה, ואף אפשרי לו לקנות את החמץ בחזרה לאחר הפסח. התוספתא אף מוסיפה שמותר ליהודי לומר לנכרי: "במקום לקנות במנה, קנה במאתיים, שמא אצטרך ואבוא

את תחילתה של שיטת המכירה המוכרת לנו ניתן למצוא בתוספתא, שם (פסחים ב, ו-ז) מובא מקרה: "ישראל ונכרי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל". במקרה זה, מותר ליהודי למכור את

1. בהבא לקמן בהשתלשלות המכירה – ראה עוד 'המועדים בהלכה' (לרש"י זווין) עמוד שנ"ז ואילך (בהוצאה החדשה). 'דברי שלום' (לרש"ד"ב לוי) להלכות פסח ח"ג עמוד שמ"ב ואילך.

(הלכה ז') אומר ישראל לעכו"ם עד שאתה לוקח במנה בוא וקח במאתים. עד שאתה לוקח מעכו"ם בוא וקח מישראל שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח. אבל לא ימכור ולא יתן לו על תנאי. ואם עשה כן הרי זה עובר על בל יראה ובל ימצא. ובאמת, בספרות תקופת הראשונים, דין מכירת חמץ התייחס בעיקר למקרים חריגים כמו המקרה של הספינה, ולא למכירה מתוכננת מראש מידי שנה בשנה כפי שנהוג בימינו. הסיבה לכך הייתה פשוטה – בתקופתם, לרוב האנשים היה מעט חמץ בבית, וניתן היה לסיימו בנקל לפני הפסח.

לקנות ממך אחרי הפסח". אולם, מודגש שם שהמכירה או המתנה חייבת להיות "גמורה" – ללא תנאים.²

וכתוספתא זו פסק רבינו הרמב"ם (פ"ד ו-ז), תוך שמוסיף ומדגיש שבאם מוכר על תנאי הרי שהוא עובר על האיסורים של ב"י וב"י:

"ישראל ועכו"ם שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל והגיעה שעה חמישית הרי זה מוכרו לעכו"ם או נותנו לו במתנה וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסח. ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה.

ג.

שלב שני במכירה – מכירה לכתחילה

שהמכירה תהיה על תנאי, ושכדי שהמכירה תהיה גמורה יש להוציא את החמץ מן הבית בפועל.

דין מכירת החמץ האמור נפסק אף בשולחן ערוך רבינו הזקן, המדגיש שהמכירה חלה ותקפה עד כדי שאם יתבע את הגוי במהלך הפסח את חמצו – החמץ יישאר של הגוי.

ובלשון רבינו (סי' תמ"ח סעיף ו'):

ישראל שיש לו חמץ הרבה בערב פסח ורוצה למכרו לנכרי המכירו ומיודעו או ליתנו לו במתנה אף על פי שהוא יודע בהנכרי שלא יגע בחמצו כלל אלא ישמרנו לו עד לאחר הפסח ואז יחזירנו לו הרי זה מותר דכיון שאם לא היה הנכרי רוצה להחזירו לו לא היה יכול לתבוע ממנו בדין

נקודת מפנה משמעותית מגיעה עם שו"ת "תרומת הדשן", שם (סי' ק"כ) כבר מדובר על מקרה שבו אדם מתקשה לבער את החמץ שברשותו סמוך לפסח, ורוצה לתת אותו לגוי מחוץ לבית במתנה גמורה. ה"תרומת הדשן" מתיר זאת בתנאי שהיהודי מכיר את הגוי ויודע שישמור על החמץ ולא יגע בו עד אחרי הפסח. אולם, הוא מדגיש שהמתנה או המכירה חייבת להיות גמורה, ללא כל תנאי, או לחילופין למכור במחיר נמוך (וע"ש שמאריך לאסור מתנה ע"מ להחזיר בכה"ג).

מאוחר יותר מצינו ש'הבית יוסף'³ התיר בפירוש למכור בהערמה, כיוון דסוף סוף מוכר בכל משפטי קנייני המכירה (וראה בלקו"ש חט"ז ע' 130 בהערות ביאור כ"ק אדמו"ר ז"ע בעניין הערמה במכירת חמץ). עם זאת הדגיש שישנו איסור לפרש בשעת המכירה

2. וראה ב'אוצר הגאונים' מס' פסחים דף מ"ח את הבנת רב עמרם גאון בתוספתא זו שלא מדובר דווקא בספינה. וע"ש שבפירוש כותב שהמכירה תהיה גמורה, ושלא תחזור על עצמה כל שנה שלא ייראה כהערמה. כמו"כ הוסיף שעל הגוי לבצע פעולת קניין ממשית כדי שיעבור לרשותו. זוהי ההתייחסות הראשונה שמצינו לאחר תקופת הגמרא למכירת חמץ. וכן הבה"ג מוסיף כך על התוספתא – "ובלבד שלא יערים". היינו שאין לעשות זאת כהערמה קבועה, אלא רק במצבי אונס כמו המקרה המתואר בתוספתא.

3. בב"י או"ח תמ"ח ד"ה ואם מכרו. וע"ש שדן בדברי רבינו ירוחם האוסר מכירה בהערמה.

שיחזירנו לו אם כבר קנהו הנכרי באחד מדרכי הקנייה שיתבאר נמצא שכל ימי הפסח החמץ קנוי להנכרי בקנין גמור ואחר הפסח שהוא מחזירו לו מתנה הוא שהוא נותן לו.

זוהי למעשה ראשית התפתחותה של שיטת מכירת החמץ כפי שהיא מוכרת לנו כיום, שהתפתחה והשתכללה עוד יותר בדורות הבאים בהתאם לצרכי הזמן והמקום.

ד.

שלב שלישי במכירה –

השארת החמץ ברשות היהודי וזקיפה במלווה

דהנה, עם הזמן, נוצר מצב שהמסחר של היהודים היה לרוב ביי"ש – בבתי זיקוק ובמכירה, מה שלא היה מאפשר להוציא את החמץ מרשות לרשות. מכך, נוצר הכרח למכור את החמץ מבלי שיוציאוהו מרשותו הקודמת (כפי שהוזכר בדיון של תרומת הדשן, וזהו מכירה גמורה).

כמו כן, אחרונים אלו הסתפקו במכירה של חמץ עם תשלום דמי קדימה בלבד על ידי הנכרי, ואילו המותר יזקוף עליו במלווה. היינו, הם חידשו שהגוי הקונה משלם רק תשלום ראשוני כדמי קדימה, ואילו יתרת הסכום נרשמת כחוב שהגוי חייב ליהודי.

ראשיתה של מכירה כזאת באופן קבוע אנו מוצאים בב"ח (סי' תמ"ח): "ובמדינה זו שרוב משא ומתן הוא ביין שרף ואי אפשר להם למכרם לעכו"ם מחוץ לבית בפרט למחזיקים באורנד"א (בחכירה) יש להתיר בענין זה שימכור לעכו"ם כל החמץ שבחדר וגם החדר עצמו ימכור לעכו"ם...".⁴ היינו, שבנוסף למכירת החמץ ימכור את החדר בו שוהה החמץ. הוסיפו ושנו בשיטה זו הבאים אחריו – הט"ז, ה'מגן אברהם' ועוד.

חידוש זה נבע מצורך מעשי: כאמור, יהודים רבים עסקו בפרנסתם בעסקים של חמץ (כבתי מרוח וכדומה); מצד אחד, לא היה אפשר למכור את החמץ במחיר נמוך או לתת אותו במתנה, שכן הדבר היה גורם להפסד הפרנסה. מצד שני, לגוי לא היה מלוא הסכום הנדרש לקניית העסק. לכן, הפתרון שנמצא היה שהגוי משלם סכום התחלתי, ושאר התשלום נרשם כהלוואה שהוא חייב.⁵

4. ע"ש שמוסיף לבאר באיזה קניינים ימכור את החדר, שימסור את המפתח לנכרי – וכדומה.

5. וראה בפרמ"ג (משבצות זהב סי' תמ"ח סעיף ד') "ויראה שיש למכור החדר והחמץ בסך רב הרבה יותר משווי ויזקוף במלווה" – היינו שעל אף המקדמה, מחיר העסקה יהיה בהרבה יותר מהמחיר האמיתי, כדי שלגוי לא יהיה כדאי לדאוג לשאר הכסף.

ה.

שלב רביעי במכירה – סדר המכירה לרבינו הזקן

בטרומת הדשן, שלא מצא תקנה למכור בהקפה ולזקוף עליו במלוה ע"ש, ולזאת אין תקנה אחרת למכור בהקפה אלא להיות יד ישראל אחר באמצע, שלא יהיה להישראל בעל החמץ שום עסק בעולם עם הנכרי הקונה החמץ, ולא יהיה הנכרי נשאר חייב כלום לבעל החמץ אלא לישראל אחר שלא היה החמץ שלו עדיין מעולם, וגם החוב שנתחייב לו הנכרי הזמן פירעון הוא לאחר הפסח, כפי המבואר בנוסח זה השלוח אליכם, אשר מתוכו יוכל כל אדם לכתוב שטר מכירה...".

והנה, חידוש זה של מכירה על ידי ערב קבלן התבאר בשו"ת שארית יהודה סי' י' (למהרי"ל, אחיו של רבינו הזקן) ובדברי כ"ק אדמו"ר הצ"צ בכמה מקומות⁶, עיי"ש בארוכה. לקמן בשערים הבאים נעמוד על נקודות עיקריות ונבארם בס"ד.

ידוע שרבינו הזקן כתב קונטרס סדר מכירת חמץ והפיצו בקרב אנ"ש. קונטרס זה מכיל הקדמה אודות החידושים ההלכתיים היוצאים ממנו, ונוסח מכירה שממנו יוכל כל אדם לכתוב שטר מכירה. את קונטרס זה כתב רבינו כנראה בין השנים תק"נ-תקנ"ח⁷, ומהדפסת השולחן ערוך בשנת תקע"ד צורף בסוף הספר.

החידוש הבולט והמרכזי בקונטרס זה הוא שרבינו הזקן חלק על האחרונים שהתיר מכירה עם דמי קדימה בלבד, רבינו יוצא נגד תקנה זו ומחדש שצריך להיות 'ערב קבלן' ליתרת הסכום:

"וחדשים מקרוב באו' לתקן לכתוב והמותר זקפתי עליו במלוה כו'. וגם זה אינו מועיל לפי דעת גדולי הראשונים ז"ל⁸, וכנראה בעליל ממ"ש בזה גדולי האחרונים מהרא"י ז"ל

6. דברי שלום ח"ג ע' שלו.

7. אולי כוונתו לפרי מגדים (משבצות זהב הנ"ל) ולבעל הנודע ביהודה, ואחריהם נמשכו המקור חיים והחיי אדם, שמהני זקיפת מלווה (דברי שלום).
8. ביאר בשארית יהודה (והסכים עימו כ"ק אדמו"ר הצמח צדק) שהכוונה לתשובת הרי"ף ור"ח שבשיטה מקובצת. מהרי"ף יוצא דס"ל שאם עייל ונפיק אזוזי לא קונה בקניין מעות עד שיתן את כל המעות ולא חלקם כלומר: כאשר אדם מוכר חפץ, יש שתי אפשרויות: או שהוא לא צריך את החפץ ופשוט רוצה להיפטר ממנו, או שהוא צריך את הכסף - "עייל ונפיק אזוזי". ההבדל הוא לעניין תשלום מקדמה וקניין מעות. במקרה הראשון, כשאדם פשוט רוצה להיפטר מהחפץ ולא דחוף לו לקבל את כל הכסף, אפשר לראות את המקדמה כתשלום מלא לעניין קניין. אבל במקרה השני, כשהמוכר מחכה לקבל את מלוא התשלום, המקדמה לא נחשבת כקניין מעות מלא. ואם כן, בנוגע למכירת חמץ, זה דומה למקרה השני - אף שהמוכר רוצה להיפטר מהחמץ, הוא מצפה לקבל את התשלום המלא אחרי פסח. ומר"ח בשטמ"ק יוצא שכל קניין מעות הוא רק בנתינת כל המעות. ומה שנתבאר בגמרא שקונה בזקיפת מלווה הוא יחד עם קניין נוסף כמו שטר או חזקה (וצ"ע מפני מה בראשונים לא מונה שמוותיהם ובאחרונים כן מונה).
9. חידושים קמח ג', פס"ד ל"ב א'-ד', שו"ת או"ח סוס"י מח.

שער ב

שיטת רבינו הזקן בבעלות חמץ בפסח
וביאור בדבריו בסדר מכירת חמץ

א.

חזרת רבינו בסדר מכירת חמץ על דבריו בשולחנו ; (א) האם די בגילוי דעת להינצל מאיסור חמץ

קצ"ד וזה שלא משך את החמץ מרשות הישראל לא קנהו כלל אף על פי שנתן לו כל דמיו והרי הוא חמצו של ישראל מכל מקום (הרי יש אומרים שהנכרי קונה מטלטלין אפילו בכסף בלבד או במשיכה בלבד כמו שנתבאר ביו"ד סי' קל"ב ויש לסמוך על דבריהם להקל בחמץ שעבר עליו הפסח שאינו אסור אלא מדברי סופרים שבדברי סופרים הלך אחר המיקל ועוד) כיון שהחמץ לאחר שהגיע זמן ביעורו אף אם לא היה מוכרו לנכרי לא היה ברשותו של הישראלי ולא נקרא שלו כלל שהרי אין רשאי ליהנות ממנו אלא שהתורה העמידה את החמץ ברשותו להיות שמו נקרא עליו שיעבור עליו בכל יראה ובל ימצא אם לא הוציאו מרשותו קודם שהגיע זמן הביעור ולא ביערו מן העולם לאחר שהגיע זמן הביעור לפיכך בגילוי דעת בלבד שהוא מגלה דעתו קודם שהגיע זמן הביעור שאין רצונו כלל שיהיה החמץ שלו די בזה להפקיע מעליו איסור בל יראה ובל ימצא וגילוי דעת זה הוא מה שמקנה אותו לנכרי אף על פי שאינו קנין גמור המועיל מדין תורה שלא יוכל אחד מהן לחזור בו ולבטל המקח".

והנה, מקור הלכה זו שבדיעבד מועיל גם קניין שאינו גמור להפקיע איסור בל יראה ובל ימצא, מקורו במגן אברהם בשם המשאת בנימין. המשאת בנימין נשאל אודות מכירת יין שרף לגוי לפני פסח שהמכירה נעשתה באמצעות כסף בלבד, ללא משיכת הסחורה או קניית מקום. הספק הוא בכך שנחלקו בעניין זה רש"י ור"ת, שלדעת רש"י די בתשלום הכסף כדי שהגוי יקנה, ואילו ר"ת סובר שנדרשת גם משיכה או קניית מקום.

בתשובתו מבאר המשאת בנימין שלכתחילה ראוי לצאת ידי שתי השיטות, אך בדיעבד

בנוסף לחידוש האמור לעיל שנדרש ערב קבלן ליתרת הסכום, רואים בדברי רבינו הזקן בקונטרס זה שחזר בו על שני פסקים שכתב בשולחן ערוך שלו.

א. בשולחן ערוך (סי' תמ"ח סעיף ח') מבאר רבינו הזקן שלכתחילה כאשר מוכרים חמץ לגוי, יש לעשות זאת הן בקניין משיכה והן בקניין כסף, כדי לצאת ידי כל השיטות ההלכתיות. אולם בדיעבד, אם נעשה רק אחד מסוגי הקניין הללו והחמץ עבר את הפסח, החמץ מותר אפילו באכילה.

בדבריו מאריך רבינו לבאר שהסיבה להיתר זה היא כפולה: ראשית, איסור חמץ שעבר עליו הפסח הוא מדרבנן, ובדרבנן הולכים אחר המקל לומר שדי בסוג קניין אחד. שנית, וזה העיקר, מכיוון שלאחר זמן איסור חמץ, החמץ כבר אינו נחשב ברשותו של היהודי ואין לו בו זכות הנאה, די בגילוי דעת שנעשה לפני זמן האיסור - דהיינו עצם הניסיון למכור את החמץ לגוי - כדי להפקיע את איסור בל יראה ובל ימצא, גם אם הקניין לא היה מושלם מבחינה הלכתית.

וזה לשון רבינו הזקן:

"אבל בדיעבד שלא קנה הנכרי את החמץ אלא במשיכה בלבד או בכסף בלבד ועבר עליו הפסח הרי זה מותר אפילו באכילה וכן אם נזכר לאחר שהגיעה שעה ששית שאז אינו יכול להקנותו לנכרי כמו שנתבאר בסימן תמ"ג אין צריך לפדותו מהנכרי ולבערו מן העולם ואף על פי שיש אומרים שהנכרי אינו קונה מטלטלין בכסף בלבד אלא במשיכה כמו שנתבאר בח"מ סימן

באיסור דאורייתא שהוא בכ"י וב"י אלא היינו טעמא כדפרישית לעיל דבחמץ קנין כל דהוא קונה".

פסק זה הביאו המגן אברהם בסי' תמ"ח ס"ק ד' והח"י ס"ק י"ד; וכאמור לעיל, כדין זה פסק רבינו הזקן בשולחנו.

אמנם, בסדר מכירת חמץ נראה שחזר בו מזה, שכתב:

"...ולזאת ודאי אין לסמוך להקל למעשה על הקולות שנמצאו בדברי האחרונים ז"ל, ובפרט באיסור תורה חמור כחמץ שהחמירה תורה בבל יראה ובל ימצא,

ומי שעולה על דעתו שמכירת חמץ הוא מדברי סופרים לפי המנהג שהכל מבטלין החמץ ואומרים כל חמירא ליבטל ולהוי הפקר כו', שגגה היא בידו, כי חמץ הנמכר אינו בכלל ביטול והפקר מאחר שדעתו עליו לחזור ולזכות בו אחר הפסח, כמבואר בתשובת הרשב"א בשם ירושלמי וכן פסק הרמ"א בד"מ ובפר"ח, ולזאת אם המכירה אינה כדת עובר עליו בבל יראה ובל ימצא, וא"כ י"ל בזה".

וברור דבריו, שבמכירה שאינה כדת עובר על בל יראה, והוא דלא כמו שכתב בשולחן ערוך שעצם הגילוי דעת שרצה למכור את החמץ אע"פ שאינו קניין גמור, מספיק בכדי להפקיע איסור בל יראה ובל ימצא.

על חזרה זו בדבריו, העיר בדברי שלום (ח"ג ע' רסו הערה ט"ז). וע"ש ביאורו שבסדר מכירת חמץ ס"ל לרבינו שלא מהני גילוי דעת בלבד בכדי שיהא החמץ הפקר כשמגיע זמן איסורו. אמנם לא ביאר מעיקרא מאי קס"ד ומדוע חזר בו – וטעמא בעי.

המכירה תקפה גם בכסף בלבד, שכן רוב הפוסקים הסכימו לשיטת רש"י. יתרה מכך, בחמץ יש סברא מיוחדת להקל, שכן מכיוון שהחמץ יוצא מרשות הבעלים בזמן איסורו, ובמקרה זה גילה דעתו שאינו מעוניין בזכות בחמץ על ידי מכירתו לגוי, די בקניין כלשהו.

וזה לשונו (סי' נ"ט): "ואומר שהוא מכר אותו יין שרף לנכרי אחד קודם זמן איסורו בהיותו שם בכפר א'. והקנין היה בכסף לבד בלי משיכה ובלא קניית מקום. ונסתפקת אי סגי בהכי מאחר שנחלקו בו רש"י ור"ת. רש"י אית ליה דנכרי קונה בכסף לבד. ור"ת אית ליה דבעי משיכה או קניית מקום. דע אהובי בני שלכתחילה בעי לצאת ידי שניהם רש"י ור"ת שיהא הקנין בכסף וגם במשיכה או בהקנאות מקום. וכמו שכתב טור יו"ד סי' ש"ך בענין ספק בכור. אבל בדיעבד קנה בכסף לבד משום דרוב המחברים הסכימו לדעת רש"י וגם בטור חו"מ סימן קצ"ד פוסק בהדיא כרש"י ז"ל. ועוד נראה דגבי חמץ מיד כשיגיע זמן איסורו לאו דידיה הוא ולא ברשותיה הוא ורחמנא דאוקי ברשותה לעבור עליו בבל יראה ובל ימצא. והאי כיון דמכר לנכרי קודם זמן איסורו גלי בדעתיה דלא ניחא ליה למהוי ליה זכותא בגויה הלכך בקנין כל דהוא נפק מרשותו לרשות הנכרי וכה"ג כתב הרב ב"י בשם הר"ן בטור או"ח בסימן תל"ה דדין ביטול מדין הפקר הוא. ובהפקר לא מהני הפקר בלב. גם לא מהני לישנא דליהוי כעפרא דארעא ואעפ"כ בחמץ מהני היינו מטעם שכתבתי לעיל דכיון דגלי דעתיה דלא ניחא ליה למהוי זכותא בגויה סגי. ונראה שעל זה סמך בתרומת הדשן שהתיר ליתן במתנה עניני חמץ לנכרי המכירו. ואף על פי שבטוח הוא שיחזיר לו אחר הפסח ולכאורה נראה שקולה גדולה הקילו

ב.

חזרת רבינו בסדר מכירת חמץ על דבריו בשולחנו; (ב) האם המכירה צ"ל ללא שום תנאי ושיוור

בסדר מכירת חמץ, דוזה לשונו שם:

"ועיקר הכל שיהיה הישראל בעל החמץ סבור וקיבול באמת שאם ירצה הנכרי ימכור כל החמץ במקח השוה שאפשר לקבל בעיר זו... הגם שיודע בו שלא יעשה כן, כי מאחר שמה שאינו עושה כן אינו אלא מרצונו הטוב שרוצה להחזירו לישראל ה"ז מכירה גמורה,

... חתימת ידי דלמטה תעיד עלי כמאה עדים, איך שמכרתי לערל מוסר כתב זה במכירה גמורה וחלוטה בלי שום תנאי... ורשות בידו למכור אף גם תוך הפסח לערלים שבעיר או שחוץ לעיר... ומעתה נקנה כל החמץ לערל מוכ"ז מעכשיו ממש בקנין גמור לחלוטין בלי שום תנאי ושיוור כלל, ואין לי עליו שום טענות ומענות ופתחון פה בעולם..".

והעיר על חזרה זו בדברי שלום!

והנה, לא נתבאר בסדר מכירת חמץ לא מאי קא סבר מעיקרא ולא מדוע חזר בו מזה. אכן יש להעיר שכתב רבינו הזקן שם: "וכאשר הארכת בקונטרס מיוחד על כל פרטי המבוארים בנוסח זה...", קונטרס זה לא הגיע לידינו ויכול להיות ששם כתב ביאור על זה.

לסיכומם של דברים בכללותם, רבינו הזקן חזר בו משני פסקים שכתב בשולחן ערוך שלו בהלכות מכירת חמץ:

א. בשולחן ערוך פסק שבדיעבד אם נעשתה מכירת חמץ רק באחת מדרכי הקניין (משיכה או כסף), החמץ מותר באכילה לאחר הפסח,

בשולחן ערוך כתב רבינו שמותר ואף מומלץ למוכר החמץ להתנות בעת המכירה תנאי מפורש שאם הגוי ירצה למכור את החמץ לאחר הפסח, עליו למכור אותו רק למוכר ולא לאף אדם אחר. עם זאת, גם אם המוכר לא ציין תנאי זה במפורש, אין אדם אחר רשאי לקנות את החמץ מהגוי, מכיוון שברור שזו הייתה כוונתו המקורית של המוכר בעת המכירה - לשמור לעצמו את הזכות שאף אדם אחר לא יוכל לקנות את החמץ מהגוי.

ובלשון רבינו הזקן (תמ"ח סעיף כ"ג):

"אבל מותר לומר לו לכתחלה הריני מוכרו לך במכירה גמורה לחלוטין אבל זכות זה שיירתי לי בו שאם תרצה למכרו לא תמכרנו לשום אדם חוץ ממני וטוב שכל אדם המוכר חמצו לנכרי יאמר לו כן בפירוש ויועיל בזה ששום אדם חוץ ממנו לא יוכל לקנות חמצו מן הנכרי לאחר הפסח ומכל מקום אף אם לא אמר לו כן בפירוש אין שום אדם יכול לקנותו מן הנכרי שבודאי היתה דעתו כן כשמכר לנכרי שישאר לו זכות זה בחמצו ששום אדם לא יוכל לקנותו מן הנכרי".

מקור דין זה הוא מדברי הט"ז (שם ס"קו):

"..ויאמר לו זכות זה יש לי בחמץ זה ששום אדם לא יוכל לקנותו מהעכו"ם אם ירצה רק אני ואפי' אם לא התנ' בפ' כן עם העכו"ם שלא יוכל למכרו לאחר מ"מ אנן סהדי שאדעתא דהכי יצא חמץ מרשותו ואין בזה איסור...".

והנה, אף בדין זה נראה שרבינו הזקן חזר בו

עליו למוכרו רק למוכר המקורי. ואף אם לא התנה כן בפירושו, אין אדם אחר רשאי לקנות את החמץ מהגוי, שכן זו היתה כוונת המוכר מלכתחילה. אולם בסדר מכירת חמץ חזר בו וכתב שאין לסמוך על קולות האחרונים, ואם המכירה אינה כדת עובר על כל יראה וכל ימצא.

ודי בגילוי דעת שנעשה לפני זמן האיסור כדי להפקיע את איסור כל יראה וכל ימצא. אולם בסדר מכירת חמץ חזר בו וכתב שאין לסמוך על קולות האחרונים, ואם המכירה אינה כדת עובר על כל יראה וכל ימצא.

ויש לעיין ביסודות של חזרות אלו.

ב. בשולחן ערוך התיר למוכר להתנות שאם הגוי ירצה למכור את החמץ לאחר הפסח,

ג.

מחלוקת הח"י ורבינו הזקן בבעלות באיסורי הנאה

שהופקר, אין לאדון המפקיר שום זכות ממונית בעבד.

ויובן בדרך אפשר בס"ד בהקדים צ"ע נוסף בדברי רבינו הזקן:

וז"ל רבינו הזקן (קונטרס אחרון ב' בס' תל"ה):

"ותו כיון דכל איסורי הנאה אינן הפקר גמור, א"כ לא דמי כלל לעבד שהפקירו שאין לו בו שום צד ממון, לכך אינו יכול להוריש כי מה יוריש, אבל חמץ יש לו בו צד ממון, שאם עבר ומכרו מותר ליהנות מדמיו מן התורה. ומה שלא מצינו דמים לחמץ בפסח היינו משום דלכתחלה אסור למוכרו כמו שכתבו התוס' ריש פ"ק דחולין, ולשיטת רש"י שם משום דמדרבנן אסור למוכר עצמו, א"כ לאו מידי חסריה, וכדפירש רש"י בפסחים דף ל"א סוף ע"ב. אבל על כל פנים אינו הפקר גמור עד שכל הרוצה ליטול בעבירה יבא ויטול בעל כרחו של בעלים, דאם לא כן למה ליה לרש"י למימר דלאו מידי חסריה תיפוק ליה דהפקרא הוא, וכל תרומה שהפקירה כהן ואכלה זר במזיד פשיטא דפטור מכלום. וכן מצינו בהדיא בפסחים דף ו' ע"ב ולא מצי מבטיל ליה, משמע דאי הוה מצי הוה מועיל, ואי בלאו הכי נמי הפקר גמור הוא עד שאין בניו יכולין לירשו ואפ"ה עשאו הכתוב כו' אם כן כשיפקירונו מה מועיל, אלא ע"כ כשהוא הפקר גמור לא עשאו

דהנה, ידועה המחלוקת בין רבינו הזקן לבין החק יעקב בעניין חובת ביעור החמץ של יורשים. החק יעקב סובר שכאשר אדם מת ולא ביער את החמץ שברשותו, אין היורשים חייבים לבער את החמץ. מקורו הוא מדין של אדון שהפקיר את עבדו ומת, שיש דעה שהעבד אינו יכול להינשא, כיוון שכבר לא היה לאדון דין ממוני בעבד אלא רק איסור נישואין ואיסור זה אינו עובר בירושה לבני האדון. וכשם שאיסור נישואי העבד אינו עובר בירושה, כך גם חובת ביעור החמץ אינה עוברת ליורשים.

וז"ל החק יעקב (או"ח תל"ב ס"ב): "וצריך עיון במי שלא בדק חמץ קודם זמן איסורו ומת אי על היורשין מוטל לבדוק ולבער או נימא דאיסורא לבריה לא מורית וכדאמר אממר בגיטין דף מ' ע"א גבי המפקיר עבדו ומת יע"ש...".

אולם, רבינו הזקן בשולחנו חולק עליו ומבאר שאין הנידון דומה לראיה מכמה סיבות. אחת הסיבות המרכזיות היא שבחמץ יש לבעלים זכות ממונית ממשית, ואי אפשר ליטול את החמץ מהם בעל כורחם. לעומת זאת, במקרה של עבד

ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו ברשותו", אינו שאינו ברשותו לגמרי והפקר גמור הוא רק שעשאו הכתוב ברשותו רק לגבי איסור חמץ; אלא הכוונה בדברי הגמ' היא שאין לו זכות בגופו ואינו יכול להפקיר, ועשאו הכתוב כאילו שלו לגמרי.

בכללם של דברים נמצא² שחולקים החק יעקב ורבינו הזקן בגדר בעלות על איסורי הנאה, ששיטת החק יעקב היא שאין לבעלים בעלות כלל עליהם, ושיטת רבינו הזקן היא שהם שלו ורק שאין לו זכות בגופו להפקיר או למכור וכיו"ב³.

הכתוב כו', ועכשיו שאינו הפקר אלא שאין לו זכות בגופו מחמת שאסור לו ליהנות ממנו ולכך אינו יכול להפקירו, עשאו הכתוב כאלו הוא שלו לגמרי. וא"כ לא דמי כלל לעבד שהפקירו הפקר גמור, ואפשר שבניו יורשים החמץ דירושה ממילא הוא וחיילא על כל מה ששם אביו נקרא עליו אף שאין לו זכות בגופו".

נמצא ברור דעת רבינו הזקן בשולחנו שחמץ וכל איסורי הנאה הם בבעלות האדם לעניין זה שאי אפשר ליטול ממנו בעל כרחו, ואינם הפקר גמור. ועוד נמצא, שפירוש הגמרא (ב,ו) ש"חמץ אינו

ד.

צ"ע מדבריו בגוף השו"ע שאינו שלו כלל וביאור בדבריו

ברשותו והכוונה אינו שלו שאין לו זכות בו". וכשיטה זו הלך בדברי שלום במקומות שונים, שכל מקום שנתבארה הלכה זו שהחמץ אינו שלו, אין הכוונה שהוא הפקר גמור, אלא הכוונה היא שאינו שלו לגבי כך שיוכל להפקירו. וכלשונו (ח"א ע' כ"ח): "והיינו שכל מקום שנתבארה הלכה זו שהחמץ אינו שלו, אין הכוונה שהוא הפקר גמור, אלא הכוונה היא שאינו שלו כדי שיוכל להפקירו, דכיון ש"אין לו שום חלק וזכות בו", לכן אינו שלו לענין שיוכל לבטלו ולהפקירו. שאם הי' לו דין הפקר גמור, לא הי' שייך לומר "ולא מצי מבטיל".

אמנם, אם כן צריך עיון - דהלוא לשון רבינו הזקן בגוף השולחן ערוך כמה פעמים שחמץ אינו שלו כלל, היפך ממה שכתב בקונטרס אחרון!

דהנה, כתב רבינו בסי' תל"א סעיף ב': "... מחצות יום י"ד ולמעלה הוא אסור אפילו בהנאה וכיון שאסור לו להנות ממנו הרי אין לו שום זכות בו ואינו שלו כלל ולפיכך אינו יכול לבטלו ולהפקירו...".

ובחקרי הלכות (ח"א ע' כ"ב) עמד על קושיא זו, וביאר: "א"כ הא דקאמר רבינו ז"ל דהוי שלו לאו הפירוש דאינו שלו אלא דהוי אינו

2. על כללות סוגיה זו ניתן לעיין באנצ'י תלמודית ערך 'אסורי הנאה' - 'בעלות באסורי הנאה'.

3. חידוש זה של רבינו שאע"פ שחמץ הוא אסור בהנאה ואין לו יכולת לעשות בו פעולות ממוניות, מ"מ עובר בירושה ולכן הבן חייב לבער אותו - יש לדמותו לסוגיא נוספת (הבא לקמן מבוואר בטוב טעם בשיעורי ר' שמואל למס' ב"ב המצויין לקמן):

ברשב"ם במס' בבא בתרא (קכג, ב. ד"ה 'מוקדשין לאו דידיה הוא') משמע שאף שקדשים אינם ממונו של אדם מכיוון שהם מוקדשים, עדיין שייך בהם דין ירושה. והגם שהבכור אינו נוטל בהם פי שניים, זהו רק משום שנחשבים כ'ראוי'. הטעם לכך שחל עליהם דין ירושה הוא שיש לאדם זכות אכילה בהם, ואף שאין זו זכות ממונית גמורה, די בה כדי להחיל דין ירושה. ולפי"ז ה"ה במעשר שני אף על גב שהוא ממון גבוה שייך ביה ירושה לזכות לאכלו בירושלים.

בתורת כהנים (בחקתי) דרשו שירוש מוסיף חומש בפדיון מעשר שני, והראב"ד (שם) התקשה בכך דזהו פשיטא (וע"ש שמבאר בשני אופנים). ולפי מ"ש הרשב"ם מתבאר היטב, דאע"ג דממון גבוה הוא שייך ירושה על הזכות אכילה ולהכי היורש מוסיף עליו חומש אם בא לפדותו.

הגר"ח חידש שגם למאן דאמר שמעשר שני הוא ממון גבוה, עדיין יש לבעלים בעלות בסיסית עליו, אלא שהקדושה מגבילה את יכולתו להעביר את הבעלות, אבל לא משום חסרון בעלות על המע"ש (וע"ש שהוכיח דבריו מהירושלמי). הגר"ז (זבחים ו) ביאר לפי זה את דין התוספת חומש בירוש במעשר שני, אך מדברי הרשב"ם עולה שאף בקדשים קלים שייך דין ירושה למרות היותם ממון גבוה.

ה.

צ"ע בביאור הנ"ל בכמה אופנים

"יש אומרים שבין בביטול הלילה ובין בביטול היום אינו יכול לעשות שליח שיבטל חמצו אלא יבטל בעצמו שהרי האומר לחבירו צא והפקר נכסי אין בכך כלום עד שיפקירם הוא בעצמו ויש אומרים שהביטול אין צריך להיות דומה ממש להפקר בדבר זה שהרי החמץ בשעה שעובר עליו בבל יראה ובל ימצא אינו שלו כלל אלא שהכתוב עשאו כשלו שיהיה שמו נקרא עליו שיעבור עליו לפיכך בגילוי דעת בלבד שהוא מגלה דעתו אפילו ע"י שליח שאינו חפץ בו כלל די בכך להפקיע שמו מעליו שלא יעבור עליו וכן עיקר ואף על פי כן טוב לחוש לכתחלה לסברא הראשונה".

וכן עד"ז לקמן בסימן תמ"ח סעיף ח':

"ולא נקרא שלו כלל שהרי אין רשאי ליהנות ממנו אלא שהתורה העמידה את החמץ ברשותו להיות שמו נקרא עליו שיעבור עליו בבל יראה ובל ימצא".

ובסי' תמ"ד ס"כ "לפי שאינו שלו כיוון שנאסר בהנאה". ובסי' תמ"ה ס"ג "נאסר בהנאה ואינו שלו כלל".

ב. מעבר לנקודה האמורה, קשה מאד לומר שבריבוי מקומות שכותב שחמץ 'אינו שלו', או 'אינו שלו כלל' - בכלל אלו הלשונות תהיה הכוונה לא כמשמעות הדברים, אלא שאין לו זכות בגופו! ובפרט שידועה בהירותו הגדולה של שולחן ערוך רבינו, יחד עם עומקו העצום.

ג. על האמור יש להוסיף - והוא העיקר: בשלושת המקומות שרבינו הזקן כותב ש'אינו שלו כלל', ורק 'שמו נקרא עליו' - בכולם הרי זו שינוי לשוני ותוספת של רבינו על דברי אלו שהם המקור שלו, ובמקורות אלו הלשון היא "שאינו ברשותו"

אמנם, ביאור זה בדברי רבינו הזקן בשולחן ערוך קשה מכמה טעמים:

א. תינח בהלכה זו דלעיל, שכתב "הרי אין לו שום זכות בו ואינו שלו כלל ולפיכך אינו יכול לבטלו ולהפקירו", ניתן אולי לפרש שאינו שלו לעניין יכולת קניינית. ועד"ז לקמן כותב (סי' תל"ג סעיף ל'): "הרי אין לו שום חלק וזכות בו ואינו נקרא שלו שיוכל לבטלו ולהפקירו", שגם זאת ניתן לפרש שאינו שלו לעניין לבטל ולהפקיר.

אמנם, איך ניתן לפרש את דבריו לקמן, בביאורו את ההבדל בין הפקרת נכסים רגילה לבין ביטול החמץ, דזה לשונו (תל"ד ס"ז):

"ואף על פי שמי שרוצה להפקיר נכסיו ואמר הרי נכסי כעפר אין זה כלום מכל מקום כיון שזה החמץ בשעה שעובר עליו בבל יראה אינו שלו כלל ואין לו שום חלק וזכות בו שהרי אסור לו ליהנות ממנו אלא שהכתוב עשאו כשלו שיהא שמו נקרא עליו שיעבור עליו בבל יראה ובבל ימצא לפיכך אין צריך להפקירו בלשון הפקר גמור אלא כשהוא מסיח דעתו ומבטל בלבו ומחשבו כעפר דיו בכך להפקיע שמו מעליו שלא יהא נקרא שלו ולא יעבור עליו כלום".

הרי שפשטות דבריו מראים שאינו שלו כלל, ורק שמו בלבד נקרא עליו לעניין איסור ולא לעניין ממוץ. ועוד שאי אפשר לפרש שהכוונה שאינו שלו רק לעניין מסוים בלבד (וכדלעיל לגבי דין להפקירו), דהלוא לא מפרש שום הגבלה לגבי מה אינו נחשב שלו; ומשמע בפשטות שאינו שלו כלל לכל מילי.

וכתוכן עניין זה וכלשונות אלו מצינו בעוד כו"כ מקומות, דזה לשונו לקמן (תל"ד סעיף ט"ו):

דלהוי ליה זכותא בגויה כלל סגי..."; ושוב, אף בזה רבינו הזקן משנה וכותב שאינו שלו כלל ורק שמו נקרא עליו.

ג. הלשון הנעתק לעיל מסי' תמ"ח ס"ח, שבדיעבד מהני במכירת חמץ לנכרי קניין שאינו גמור שאינו מועיל מדין תורה, מקורו במשאת בנימין הנ"ל, ושם כתב "נראה דגבי חמץ מיד כשיגיע זמן איסורו לאו דידיה הוא ולא ברשותיה הוא ורחמנא דאוקי ברשותה לעבור עליו בכל יראה ובל ימצא. והאי כיון דמכר לנכרי קודם זמן איסורו גלי בדעתיה דלא ניחא ליה למהוי ליה זכותא בגויה הלכך בקנין כל דהוא נפק מרשותו לרשות הנכרי"; וכאמור, אף כאן רבינו הזקן משנה מלשונו, ובמקום לומר אינו ברשותו כותב אינו שלו כלל ורק שמו נקרא עליו.

ואם כן, הביאור האמור לעיל שרבינו הזקן התכוון ב"אינו שלו כלל" לאין לו זכות בו, לא רק שאינו נראה כלל מהסיבות המנויות לעיל, אלא גם תמוה מכורח זאת שמשנה רבינו בדברין מלשונות התואמות לשיטתו, ללשונות שאינן תואמות. וממילא, מעבר לכך שצריך להבין את סתירת דבריו בקונטרס אחרון - צריך אף להבין את סיבת השינוי ואריכות ההסבר שבדבריו בגוף השו"ע, מה רצה ליישב על ידי כך בלשונו הזהב.

ו.

ביאור מחודש - משנה ראשונה ומשנה אחרונה

כלומר: בתחילה נ]בהיותו יושב בשבת תחכמוני במקום תחנונות של הרב הקדוש הנ"ל שם הואיל באר את התורה בהלכות ציצית והלכות פסח⁵] היה ס"ל לרבינו שחמץ אינו של האדם

וכיו"ב, לשון התואמת את דעתו בקונטרס אחרון! ופלא גדול שרבינו הזקן ישנה מלשון שמשמע כדבריו בקו"א הנ"ל שרק אין לו זכות בגופו, ללשון שבפשטות סותר את דבריו - שאינו שלו כלל ורק שמו נקרא עליו.

ואעתיק את לשונות מקורות רבינו להלכות הנעתקות לעיל:

א. הדין הנעתק לעיל מסי' תל"ד ס"ז אודות אין בלשון ביטול נעשה הפקר, מקורו בר"ן⁴:

"אלא היינו טעמא משום דנהי דמאי דהוי ברשותיה דאיניש לא מצי מפקר ליה כי האי גוונא חמץ שאני לפי שאינו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו ומש"ה בגלויי דעתא בעלמא דלא ניחא ליה דליהוי זכותא בגויה כלל סגי..."; ואילו רבינו הזקן כתב אינו שלו כלל ורק שמו נקרא עליו.

ב. הדין דלעיל מסי' תל"ד סעיף ט"ו, בביאור הדעה שמהני ביטול על ידי שליח, מקורו מהבית יוסף (סי' תל"ד בסופו):

"ולי נראה דאף על גב דביטול מדין הפקר נגעו בו שפיר יכול לבטל על ידי שליח משום דכיון דחמץ אינו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו בגלויי דעתא דלא ניחא ליה

ומכל זה נראה לענ"ד לבאר ולומר באופן חדש, שדבריו בפנים השו"ע אינם כפי דבריו בקונטרס אחרון דלעיל, אלא שמשנה ראשונה ומשנה אחרונה יש כאן.

4. הר"ן על הרי"ף, פסחים, א, א.

5. מתוך "הקדמת הרבנים בני הגאון המחבר".

והתורה מחייבת אותו ועשאו הכתוב כאילו הוא שלו לגמרי.

אלא שאם כן צריך להבין: תינח במשנה אחרונה שלו ס"ל שיש בעלות מסוימת לחמץ מכח הראיות שהובאו בקונטרס אחרון שם; אמנם צריך ביאור מדוע מעיקרא ס"ל שחמץ אינו שלו כלל?

כלל לעניין בעלות ממונית, ורק לעניין איסור בל יראה ובל ימצא בלבד נחשב שלו לעבור עליו - והיינו ששמו נקרא עליו; וכעניין זה כתב בריבוי מקומות בפנים השולחן ערוך שחמץ אינו שלו, או אינו שלו כלל.

וכשהוסיף חכמה על חכמתו חזר בו, וכתב בקונטרס אחרון הנ"ל שיש לבעל החמץ בעלות עליו אלא שאינה בעלות גמורה,

ז.

מקור בד"א לדברי רבינו בגוף השו"ע

במכירה הגילוי דעת הוא רק שאינו רוצה את החמץ בבעלותו כאשר זה גורם לו איסור בל יראה ובל ימצא; וזהו רק גילוי דעת הנוגע לאיסור בלבד, אבל לא שאינו רוצה בכלל בעלות על החמץ. ואם כן, אם נאמר שיש לבעלים קניין כל שהוא בחמץ, מניין שגילוי דעת כזה - שכנ"ל הוא רק גילוי דעת "הלכתי" בנוגע לאיסור בל יראה ובל ימצא - יועיל להוציאו מרשותו?

ואולי מכורח זה הבין רבינו הזקן שהמשאת בנימין (והפוסקים שהלכו בשיטתו, המ"א והח"י) הבינו את דברי הר"ן שאין החמץ כלל בבעלות האדם; "אינו שלו כלל", וכל שייכותו לחמץ הוא רק לגבי איסור בל יראה ובל ימצא, וכלשון רבינו: "אלא שהתורה העמידה את החמץ ברשותו להיות שמו נקרא עליו שיעבור עליו בבל יראה ובל ימצא", ולכן די בגילוי דעת כל שהוא (שהוא כנ"ל רק גילוי דעת "הלכתי") להפקיע שמו מעליו (שזהו רק שם "הלכתי" לעבור עליו בבל יראה ובל ימצא), וגם בקניין שאינו גמור על פי דיני התורה.

ומדוייק הדבר בלשון ה'משאת בנימין' שכתב "נראה דגבי חמץ מיד כשיגיע זמן איסורו לאו ידידיה הוא ולא ברשותיה הוא".

ואולי יש לומר בדרך אפשר שמקור דברי רבינו הזקן בגוף השו"ע הוא מדברי המשאת בנימין הנעתק לעיל (סעיף א'), שמהני מכירה "בקניין כל שהוא" על ידי הגילוי דעת שאינו רוצה את החמץ, שמקורו מדין הר"ן הנ"ל שנעשה הפקר על ידי ביטול (דזה לשון הר"ן: "חמץ שאני לפי שאינו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו ומש"ה בגלוי דעתא בעלמא דלא ניחא ליה דליהוי זכותא בגויה כלל סגיי").

דלכאורה צריך עיון איך למד המשאת בנימין דין אחד מהשני, דהלוא הביטול הוא גילוי דעת אמיתי שאין החמץ חשוב אצלו ואינו רוצה שיהיה ברשותו, ובזה גילו לנו חז"ל שזו ההשבתה שאמרה תורה שמהני להוציא את החמץ מרשותו, על ידי גילוי דעת זה (אמנם רק משום שמה אינו מבטלו בלב שלם חייבו חכמים גם לבדוק ולבער). משא"כ במכירת חמץ, הרי הוא רוצה בחמץ ומעוניין לזכות בו שוב לאחר הפסח, אלא רק אינו רוצה את האיסור שהוא גורם; ומהיכתי תיתי שגילוי דעת כזה על ידי קניין כל שהוא יפקיע את החמץ מרשותו?

והיינו, בביטול הגילוי דעת הוא גמור שאינו רוצה שחמץ זה יהיה שלו כלל לעולם, ואילו

בדברי הר"ן. ורק כשהוסיף רבינו הזקן חכמה על חכמתו חזר בו מכח הראיות שבקונטרס אחרון וס"ל שיש בעלות מסוימת על החמץ. וממילא אז יבאר את דברי הר"ן כפי הנאמר בקונטרס אחרון, שחמץ הוא שלו והכתוב עשאו כשלו לגמרי - אלא שבזה מהני ביטול להפקיע בעלות זו.

ולכן בפנים השולחן ערוך, בשלושת ההלכות המיוסדות על דברי הר"ן [ההלכות הנעתקות לעיל: תל"ד ס"ז, סט"ו ותמ"ח ס"ח] מסביר רבינו הזקן שאינו שלו כלל ורק שמו נקרא עליו. והיינו כמבואר, שמדברי המשאת בנימין אשר למד את הדין שלו מדברי הר"ן הבין רבינו שזו הייתה הבנתו

ח.

ביאור ע"פ הנ"ל בטעם חזרותיו בסדר מכירת חמץ

כדין בקניינים המועילים ובמכירה ללא שיור, אזי אין החמץ יוצא מרשותו, ודלא כמגן אברהם שהביא את הקולא של המשאת בנימין [אשר כנ"ל, רבינו הזקן חולק על הבנתו בדברי הר"ן וממילא חולק עליו גם בדינו]. וגם דלא כשיטת הט"ז שהקל שיכול למכור עם שיור וכו', דכיוון שס"ל שיש בעלות לאדם על החמץ צריכים מכירה גמורה, ובפרט שהתורה החמירה באיסורו. וכפי שמדוייק בלשון רבינו בסדר מכירת חמץ: "...ולזאת ודאי אין לסמוך להקל למעשה על הקולות שנמצאו בדברי האחרונים ז"ל, ובפרט באיסור תורה חמור כחמץ שהחמירה תורה בכל יראה ובל ימצא".

וע"פ המבואר עד כה יובן בפשטות הטעם מדוע חזר בו רבינו הזקן בסדר מכירת חמץ משתי הלכות בשולחן ערוך [כנ"ל]:

מכיוון שבשולחן ערוך סבר שחמץ אינו בבעלות הממונית של האדם, לכן מספיק גילוי דעת בעלמא על ידי קניין כל דהוא, ויכול למכור לגוי עם שיור במכירה שיכול למכור רק אליו⁶. שמכיוון שרק שמו של החמץ נקרא על האדם לעניין בל יראה ובל ימצא, מקילים קולות אלו במכירת החמץ.

אבל מכיוון שחזר בו בקונטרס אחרון וס"ל שחמץ הוא בבעלות האדם, לכן אף בסדר מכירת חמץ חזר בו, וס"ל שאם החמץ אינו נמכר

ט.

עפ"ז מבואר פתיחת סדר מכירת חמץ

מספרים הראשונים ז"ל לא יצאו לאור הדפוס עדיין בימי האחרונים ז"ל הט"ז ומ"א והנמשכים אחריהם, עד עתה קרוב לדורותינו אלה, כנראה בעליל מספר שיטה מקובצת על כמה מסכתות וכיוצא בו. ולזאת ודאי אין לסמוך להקל למעשה

ואם כנים הדברים, נראה דיש לבאר בזה עוד צ"ע בדברי רבינו הזקן:

דהנה, בתחילת דבריו בסדר מכירת חמץ כתב:

"נודע בשערים המצוינים בהלכה, אשר הרבה

6. תמ"ח ח' - מדברי המשאת בנימין והמגן אברהם.

7. תמ"ח כ"ג.

מכנה אותם "חדשים מקרוב באו" שתיקנו לכתוב "והמותר זקפתי עליו במלווה". ואם נאמר שכוונתו הייתה לקולות האחרות שהובאו במגן אברהם וט"ז (אשר נתבארו לעיל), הרי אלו לא קשורים לשיטה מקובצת שהוזכרה.

ומבאר בדברי שלום - ולענ"ד בדוחק גדול - שבפתיחת דבריו רבינו הזקן אינו עוסק עדיין במכירת חמץ, אלא מציג עיקרון כללי: כאשר מתגלים ספרי ראשונים המחמירים, אין לסמוך על דעות מקילות של האחרונים. רק לאחר קביעת עיקרון זה הוא עובר לדון בפרטי דיני מכירת חמץ.

אמנם לאור המבואר למעלה בארוכה יש לומר ביאור חדש בדברי רבינו.

על הקולות שנמצאו בדברי האחרונים ז"ל, ובפרט באיסור תורה חמור כחמץ שהחמירה תורה בבל יראה ובל ימצא".

וכבר הסתפק בדברי שלום⁸ על מה ירמזון הדברים; שכן, על פי המבואר ב'שארית יהודה' ובצ"צ אשר צויינו לעיל (בסיום שער א'), דברי השיטה מקובצת שהזכיר רבינו הזקן הם המקור לחידושו שמכירת חמץ צריכה להיעשות דווקא בערב קבלן. אם כן, השגתו אמורה להיות מכוונת כלפי הנודע ביהודה והפרי מגדים שהסתפקו בפחות מכך במכירה (כמצויין לעיל), ולא כלפי המגן אברהם והט"ז שכלל לא דנו בעניין זה, ומדוע מזכיר אותם?

יתרה מזאת, ההשגה על הנודע ביהודה והפרי מגדים מופיעה בהמשך דבריו, שם הוא

י.

שיטת השטמ"ק בב"ק דיש בעלות באיסור הנאה

חל "בחייו ובמותו", אינו יכול לרשת את הנכסים והם עוברים לבניו של הבן או לאחי הבן. ואם אין לבן מה יאכל - לווה ואוכל ובעל החוב נפרעים מחלקו בשבועה.

ובדין זה דתנן "בחייו ובמותו אם מת לא ירשנו", ביאר הר"ן בנדרים (מזא) שאין הכוונה שלא עובר בירושה, אלא שאינו רשאי להינות מהם⁹ (ועל כן בעלי חובות נפרעים על אכילתו מהירושה).

וזה לשון הר"ן: "והוי יודע - דכי תנן הכא אם מת לא יירשנו, לאו למימרא דכיון שנכסים אסורים

במשנה במסכת בבא קמא איתא (קח, ב.):

"האומר לבנו קונם אי אתה נהנה משלי, אם מת - ירשנו; בחייו ובמותו, אם מת - לא ירשנו, ויחזיר לבניו או לאחיו, ואם אין לו - לוה ובעלי חוב באים ונפרעים".

כלומר, במקרה בו אב נודר ואוסר על בנו ליהנות מנכסיו: אם האב אמר "קונם שאי אתה נהנה משלי" ולא הוסיף תנאי נוסף אזי גם כאשר האב ימות הבן יורש את נכסיו, שכן האיסור היה רק בחיי האב. אולם אם האב הדגיש שהאיסור

8. ח"ג ע' רסא הע' ה.

9. וב'מחנה אפרים' (הלכות זכיה מהפקד סימן ד') דן באדם שאסר נכסיו על עצמו, האם נכסיו הפכו להפקד ויכולים אחרים ליטלם בעל כרחם (אגב - דיון זה דומה למה שדן רבינו הזקן לגבי חמץ ושאר איסורי הנאה שאין אדם יכול ליטול בעל כרחו מחבירו). בדבריו מחלק המחנה אפרים בין המקרה שדן בו הר"ן במי שמדיר את בנו, לבין מי שאסר על עצמו. וז"ל: "ולפי זה יש ליישב דל"ד האי דאסר נכסיו על עצמו לההיא דאסר לו אביו נכסיו דהתם כיון דאינו הוא האוסר לא הפקיר זכותו ומש"ה אית ליה קנין בגוייהו ליתנם לאחיו או לב"ח אבל זה שאסר נכסיו על עצמו חשיב כאלו הפקירם". במקרה זה הבין המחנה"א שלא מדובר בדבר שנאסר בהנאה ועל כן לא יהיה בו בעלות, אלא מכיוון שמחשיב את איסור ההנאה כאילו הפקיר את הדברים - הרי לפועל יהיה כאילו הפקירם ולא יהיה לאוסר על עצמו בו בעלות. ודו"ק.

מקום הרי הוא כיוורש איסורי הנאה והרי הוא זוכה בירושה מן הדין אלא שנאסר בהנאתם ואם רצה לצאת ידי חובה בנקיות גמור יפקיע עצמו מן הירושה ויניחנה לבניו של אביו שהם אחיו או לאחי אביו אם אין לאביו בן אלא הוא ואם אינו רוצה בכך או שאין לו בכדי לוותר כל כך במה שזכה מן הדין הקלו בה שיהא לזה כנגד ירושתו ומחזיק במה שלוה ומלוה בא ונפרע מירושתו. עד כאן".

ואולי יש לומר בדרך אפשר, שבנוסף לרמז שרמז רבינו הזקן בציינו לשטמ"ק למקור לחידוש ערב קבלן, מרמז כאן רבינו אף מקור לשיטתו במשנה אחרונה שאיסורי הנאה עוברים בירושה, ודלא כחך יעקב. והוא כנ"ל מדברים מפורשים בשטמ"ק¹⁰.

ואם כן אתי שפיר בשופי דבריו בהקדמה זו, שמדברי השטמ"ק יוצא שיש לאדם גדר בעלות מסוימת בחמץ ולכן עובר בירושה, וזוהי הסיבה שמעיר על דברי המ"א וט"ז שהקילו קולות בדין מכירת חמץ.

נמצא שיש כאן הקדמה כללית לכל סדר מכירת חמץ, שאין להקל בו כיוון שיש בעלות לאדם באיסורי הנאה כנ"ל, ורק אח"כ דן בקולא של "חדשים מקרוב באו לזקוף במלוה ללא ערב קבלן". ונמצאו דברי רבינו ברורים על סדרם.

לו בהנאה לא יזכה בהן, דהא קתני בסיפא דההיא מתניתין בפרק הגוזל קמא ויתן לבניו או לאחיו ואם אין לו לוה ובעלי חובין באין ונפרעין, ואם לא זכה בגוף הנכסים היאך נותנן לבניו או לאחיו והיאך בעלי חובין באין ונפרעין, אלא ודאי נכסים דידהו נינהו אלא שאינו רשאי ליהנות מהן, ואידי דתנא רישא יירשנו לומר שמותר ליהנות מהן כשאר היורשין תנא סיפא נמי לא יירשנו ולא דוקא".

אמנם, בשיטה מקובצת בשם המאירי מוצאים אנו מפורש כדברי רבינו הזקן שאיסורי הנאה עוברים בירושה:

וז"ל בגמ' דבבא קמא (קח, ב.): "וזה לשון הרב המאירי ז"ל: קונם אי אתה נהנה משלי אם מת יירשנו רצה לומר יירשנו בהיתר הנאת נכסים שלא הוצרך להשמיענו שהוא יורשו שהאדם כל שלא חלק נכסיו על פיו לאחרים יורשו הוא מאליו אלא שיש לחוש לאיסור הנאה. ולמדנו שאף איסור הנאה אין כאן ויהנה בהיתר שלא כוון בהדרה זו אלא בחייו וכמו שאמר שאי אתה נהנה לי או מנכסי ומשמען של דברים אלו אינן אלא בחייו. ואם הזכיר בהדרתו זמן שאחר מותו והוא שאמר קונם שאי אתה נהנה מנכסי בחיי ובמותי אם מת לא יירשנו. רצה לומר לא יירשנו לענין שיהא מותר בהנאתם, שאף על פי שממילא אחר שלא חלקם על פיו לאחרים יורש הוא, מכל

10. ולכאורה בזמן כתיבת הקונטרס אחרון עדיין לא נגלו אליו דברי השטמ"ק אלו - דאם כן היה מביאם כראייה.

יא.

סיכום כל הנ"ל

כותב 'אינו שלו כלל' (ליישב את דמיון המשאת בנימין בין שני סוגי הגילוי דעת).

ג. איך מקשר רבינו הזקן בין השטמ"ק לבין המ"א וט"ז (דרך שיטת שטמ"ק שס"ל שחמץ עובר בירושה מסיק שאי אפשר להקל את הקולות שלהם).

ד. מדוע חזר בו בסדר מכירת חמץ והחמיר יותר ממה שכתב בשולחן ערוך (בשולחן ערוך כמשנה ראשונה ובסדר מכירת חמץ כמשנה אחרונה).

נמצא שעל ידי הביאור הנ"ל שבעניין בעלות על חמץ יש לרבינו הזקן משנה ראשונה ומשנה אחרונה - ניתן ליישב ארבעה עניינים בס"ד:

א. הסתירה בין פנים השולחן ערוך לקונטרס אחרון האם חמץ אינו שלו כלל או שיש בעלות מסוימת (משנה ראשונה ומשנה אחרונה).

ב. מדוע רבינו הזקן שינה מדברי הר"ן, ב"י ומשאת בנימין, ובמקום לכתוב 'אינו ברשותו'

שער ג

לסוגי הקניינים במכירת החמץ

א.

ריבוי הקניינים במכירת חמץ

המפורשים בהלכה, ומהם – שלושה נוספים שהם מדין "סיטומתא", קניינים שתוקפם נובע ממנהג הסוחרים.

הקניין הראשון הוא קניין כסף, שבו הגוי משלם עבור החמץ. קניין נוסף הוא קניין אגב, שבו משכירים לגוי את המקום שבו מונח החמץ, וכך החמץ נקנה אגב הקרקע¹. לאחר מכן באים שלושה קנייני סיטומתא: תשלום הכסף (שמלבד היותו קניין הלכתי כנ"ל – הוא גם מנהג הסוחרים), תקיעת כף בין המוכר לקונה, ומסירת המפתח מהמוכר לקונה².

ומצד קניין סיטומתא – י"ל שכותבים אף שטר. כיוון שעל פניו כתיבת השטר אינה מועילה לכשעצמה למכירת מטלטלין (ובפרט לקניין גוי), אלא כתיבתה מראה שאין המכירה חוכא ואטלולא, ומועילה כסיטומתא – מנהג התגרים הכותבים שטר (ומלבד מה שי"ל בפשטות שאין השטר אלא לראיה שבו – ודו"ק בלשון רבינו בפתחת נוסח שטר המכירה "חתימת ידי דלמטה תעיד עלי כמאה עדים").

בסיום דברי רבינו בנוסח שטר המכירה משמע שקניין הכסף הוא הקניין העיקרי ("ביתר שאת ויתר עז על קנין דלעיל"), אלא שלרווחא דמילתא ולצאת ידי כל הפוסקים כנ"ל מוסיף את שאר הקניינים.

אמנם, על אף הצורך בריבוי קניינים במכירת חמץ – הנה שני סוגי קניינים לא הזכיר רבינו הזקן.

בשערים הקודמים התבארו השתלשלותה של מכירת החמץ מדור לדור ואת חידושו של רבינו הזקן ביסודותיו של מכירת החמץ. לקמן נעמוד במעט על סוגי הקניינים שמפרט רבינו ב'סדר מכירת חמץ'.

בגמרא מצינו מחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש מהן דרכי הקניין המועילות כאשר גוי רוכש חפצים מיהודי. רבי יוחנן סובר שגוי קונה במשיכה – כאשר הוא מושך את החפץ לרשותו, ואילו ריש לקיש סובר שקניינו נעשה ע"י כסף. הראשונים דנו וחלקו בהרחבה במחלוקת זו, ורובם פסקו כדעת רבי יוחנן שקניין הגוי נעשה במשיכה.

למעשה, הדרך המהודרת ביותר בקניין גוי היא לעשות את שני הקניינים – הן משיכה והן כסף. אולם כאמור לעיל, מתקופת הב"ח נתחדשה הלכה שהגוי אינו מושך בפועל את החמץ הנמכר לו, ועל כן נוצר צורך למצוא קניינים חלופיים שיועילו במקום משיכה. אמנם – אין קניין אחד המוסכם על כל השיטות כתחליף ראוי לקניין משיכה.

מפני כך, נהגו גדולי ישראל לערוך מספר קניינים שונים כדי לצאת ידי כל השיטות (מפאת חומרת איסור חמץ). והנה, רבינו הזקן מביא בסדר מכירת חמץ שלו קניינים שונים. מהם קניינים

1. וראה בשארית יהודה שטעם מכירת או שכירת החדרים הוא הן בכדי לעשות גם קניין אגב (כבפנים), והן שלא יהיה החמץ ברשות הישראל, שלא יחשב כברשותו. ובשארית יהודה כתב שהטעם הראשון עיקר, ולכן היום כוללים במכירה גם חמץ שבדרכים.

2. מסירת המפתחות הוא משני טעמים, לתת דריסת רגל לקונה בכדי שלא יראה כהערמה בעלמא, ועוד שיש מקומות שמסירת המפתח הוא קניין. היום לא נהוג להביא מפתח אלא כותבים בשטר שהמפתחות עומדות לרשות הנכרי ואין למחות בידו מלקחתם. (שו"ת צ"צ סי' מ"ה, וראה מ"ש שם שאין זה נגד פסק רבינו הזקן שבפנים; ולהוסיף, שיש הן הרבנים שנוהגים לתת מפתחות אחדים, וכתב כ"ק אדמו"ר זי"ע (אג"ק ח"ג ע' מ"ג) שלא נוהגים בזה, ע"ש.

ב.

מה שלא הביא רבינו קניין סודר ;

לדבריהם לכתחלה באיסור של תורה. ולכך לא הזכרתי קניין סודר בפנים בסי' תמ"ח, אבל הזכרתי כאן לענין דייעבד, מאחר דיש לסמוך בדייעבד על ר"ת וסיעתו וטוש"ע בחושן משפט ואחרונים כאן".

היינו, שמבאר רבינו שלאור שיטת הש"ך שלא מהני סודר לגוי לא הזכיר קניין זה בסדר המכירה (בשולחנו בסי' תמ"ח, ולאחמ"כ בסדר מכירת החמץ).

[שיטת אדמו"ר הצמח צדק בקניין סודר לגוי – מבואר בפסקי דינים או"ח סי' תמ"ח ע' כ"ח].

אמנם, בשארית יהודה הוסיף אף קניין זה, דכתב (סי' י"א): "ולפי שיש אומרים אין קניין אגב קונה באינו יהודי, ולפיכך לא כתב רבינו הגאון ז"ל קניין זה אלא ליתר שאת, אני רגיל לצוות להוסיף קניין חליפין...". ויש מרבני חב"ד הנוהגים כך להוסיף לשאר הקניינים אף את קניין חליפין.

הקניין הראשון שלא הביא רבינו הוא קניין סודר: זאת שלא הזכיר לעשות מול הגוי קניין סודר (או "קניין חליפין") הוא לשיטתו שלא מהני סודר לגוי. דכתב רבינו בשולחנו (סי' תמ"א סעיף ט'): :

"ואם הקנה הישראל את החמץ להנכרי קודם הפסח בקניין גמור המועיל להקנותו להנכרי את החמץ שיהיה קנוי לו לחלוטין אף כשהוא מונח עדיין ברשות הישראל כגון שהקנה לו על ידי (ג) קניין סודר או אגב קרקע... הרי דינו כאלו לא היה חמצו של הישראל מעולם כיון שכבר נקנה להנכרי לחלוטין קודם הפסח".

ושם בקונטרס אחרון ג' כתב רבינו:

(ג) [על ידי] קניין סודר כו'. עיין בש"ך חו"מ סי' קכ"ג ס"ק ל' בשם מהר"מ מינץ ומהרשד"ם, והסכים הוא ז"ל עמהם, והאריך בראיות דנכרי אינו קונה בקניין סודר, ויש לחוש

ג.

שלב נוסף בהשתלשלות המכירה

דבר שאינו מסויים. ותירץ שדווקא אם מוכר דבר שאינו מסויים במעות קצובים לא קנה, אבל כאן שגם המעות לא קצובים אלא כמקח השווה בעיר קנה. אלא שכתב אדמו"ר הצ"צ שנהגו לפרט לכתחילה, וכן כתב בשער הכולל – וכך נהוג.

הסיבה לכך שניתן להוסיף חומרות על מכירת החמץ לרבינו נעוצה בכך שעם השנים לאחר שטר מכירת החמץ לרבינו נוסף שלב חדש בהליך המכירה: בעוד שבתקופת רבינו הזקן כל

במאמר המוסגר: אין זה מן הפליאה להוסיף חומרות על סדר מכירת חמץ לרבינו (שהיא לכשעצמה בעלת חומרות רבות על הפוסקים שלפניו, כפי שנסקר לעיל). לשם דוגמא החומרה להוסיף קניין סודר כדברי המהרי"ל, או החומרה לפרט בשטר את מיני החמץ.

דהנה, רבינו הזקן בשטר המכירה שכתב לא הצריך פירוט מיני חמץ בשטר. והקשה כ"ק אדמו"ר הצ"צ שלכאורה לא קנה כיוון שמכר

מכרו לו ממש. עם זאת, מנהג רבותינו נשיאנו עד לכ"ק אדמו"ר זי"ע נותר למכור את החמץ לרב].

נמצא, שעל הנוסח שהציע רבינו הזקן בשטר מכירת החמץ – יהיו שינויים קלים בשטרות

המכירה שלנו. בשינויים האמורים שהתרחשו עם השנים ישנם קולות רבות. דסו"ס המוכר לא מכיר את הגוי, ואין הגוי יודע מה נמכר לו (למעט השטרות

שבידו...). על כן אין מן התמיהה להוסיף בחומרות על סדר מכירת החמץ של רבינו הזקן, לנוכח הקולות שהתווספו בו.

יהודי מכר לעצמו את חמצו לגוי ושטר מכירת החמץ נכתב כנוסח מכירה עצמאי, עם השנים קרו מכך מכשולות שונים. רבים לא ידעו משפטי המכירה כתקנה, שכחו קניינים שונים וכדומה. לכן כבר בתקופת אדמו"ר הצ"צ (כפי שרואים מהשו"ת שלו) היה נהוג שיהודי כל עיר ועיר מכרו את החמץ לרב והרב היה מוכר את כל החמץ לגוי כמשפט המכירה.

עם השנים הרבנים סירבו לכך מסיבות שונות, ונוצר מנהג עד ימינו אנו שיהודי העיר נותנים הרשאה לרבם למכור את החמץ, ולא

ד.

קניין אודיתא

האודיתא הוא מדין נאמנות – שאדם נאמן על עצמו יותר ממאה עדים כשמעיד לחובתו.

כמו כן, חלק מהפוסקים סברו שקניין אודיתא מועיל רק במקרה של שכיב מרע, אך רוב הפוסקים פסקו שהוא מועיל גם באדם בריא.

והנה, בנוגע למכירת חמץ לגוי באמצעות קניין אודיתא, נחלקו האחרונים. ה'מקור חיים'

(לבעל ה'נתיבות'; סימן תמ"ח ס"ק ה' ד"ה ולפ"ז) אוסר להשתמש בקניין אודיתא למכירת חמץ לגוי, מכיוון שכלפי שמיים ידוע שזו אינה אמת גמורה. כשיטתו פסק הט"ז בהלכות ריבית (יו"ד קסח ס"ק יד), שאסר על יהודי להלוות בריבית כאשר מודה בשקר שהכסף שייך לגוי.

לעומתם, הקצות החושן (סימן קצ"ד ס"ק ד' מד"ה אמנם אם) האריך להוכיח שקניין אודיתא מועיל בכל המקרים – הן מדאורייתא והן בדרבנן, בדיני ממונות ובאיסורים, בין באדם בריא ובין בשכיב מרע. בדבריו דחה את השיטות הסוברות שקניין זה מועיל רק בבריא או רק

קניין נוסף שלא הזכיר רבינו – 'קניין אודיתא'.

הגמרא במסכת בבא בתרא (קמט, א) מביאה דין 'קניין אודיתא', שהוא דרך להעביר בעלות על ידי הודאה של הבעלים הנוכחי שהנכס שייך לאדם אחר. המקרה המובא בגמרא עוסק בשכיב מרע שרצה להעביר את נכסיו לאדם מסוים, אך לא היה יכול להשתמש בדרכי הקניין הרגילות.

בהבנת מהותו של קניין אודיתא נחלקו הפוסקים. ישנם ראשונים ואחרונים הסוברים שקניין אודיתא הוא קניין מושלם כמו כל דרכי הקניין האחרים – כמשיכה ומסירה. לשיטתם, כאשר אדם מודה ואומר שחפץ זה שייך לפלוני, הרי זו הוכחה לגמירות דעתו המלאה להקנות את החפץ, וברגע שהודה – החפץ עובר לבעלות המקבל באופן מוחלט.

מנגד, ישנם פוסקים הסוברים שקניין אודיתא אינו קניין גמור, אלא רק יוצר התחייבות של המודה להעביר את החפץ, וכל כוחה של

מדרבנן, והכריע שזהו קניין גמור המועיל בכל מצב, ומצריך הוספתו לקניינים בסדר מכירת חמץ. וכשיטתו י"ל שס"ל הש"ך, שעל הדין הנ"ל בהלכות רבית חלק על הט"ז (שם בנקודה כ).

ה.

מח' האחרונים בגדר הודאת בע"ד

להכחשה והזמה. והקצות שואל: אם נאמר כמו המהריב"ל שהודאת פיו היא התחייבות חדשה, איך שייך בכלל לדבר על הכחשה והזמה? הרי אדם תמיד יכול להתחייב מרצונו! ומה היתרון של הודאת פיו על עדים? הרי לעניין נאמנות, עדים דווקא נאמנים יותר מהאדם עצמו.

שנית, מדין מודה במקצת שחייב שבועה על השאר - באם נאמר שזו כמתנה, הרי זה כאילו כפר בכל והתחייב מחדש, ומדוע שיתחייב שבועה?

לכן מבאר הקצות החושן שהודאת בעל דין היא מדין נאמנות מיוחדת שחידשה התורה, כפי שלמדים מהפסוק "אשר יאמר כי הוא זה". כשם שהתורה האמינה לשני עדים להעיד על אחרים, כך האמינה לאדם להעיד על עצמו לחובתו, למרות שהוא קרוב אצל עצמו. רק כשמעיד על אחרים לזכותם אינו נאמן בגלל קורבה.

ביאור העניין:

בגדרו של "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי" (דברי אדם הנאמרים לחובת עצמו נאמנים יותר מכל דבר אחר) נחלקו האחרונים:

המהר"י בן לב סובר שהודאת בעל דין פועלת מדין מתנה וחיוב חדש שאדם מחיל על עצמו. הוא מבסס את דבריו על הקושי שאדם קרוב אצל עצמו, וכשם שקרוב פסול להעיד בין לזכות בין לחובה, כך לכאורה לא היה צריך להיות נאמן על עצמו. לכן הוא מסביר שאין זו עדות כלל, אלא יצירת התחייבות חדשה, כמו אדם שמחליט לתת מתנה לחברו.

הקצות החושן (סי' לד ס"ק ד') חולק על שיטה זו ומקשה עליה שתי קושיות: ראשית, הגמרא אומרת שיש חומרא מיוחדת בהודאת פיו של אדם לעומת עדים - שהודאת פיו אינה ניתנת

ו.

ביאורי הצפנת פענח ע"ד הנ"ל בב' סוגיות בש"ס

אמאן קא סמיך מר? אהאי - הא קאמר דאנא מקרבנא טפי. אביי ורבא לא סבירא להו הא דרב חסדא, כיון דאודי - אודי"

היינו שקרובו של רב אידי הניח בירושתו דקל ליורשיו ונחלק רב אידי עם קרוב אחר מי יותר קרוב - עד שהודה האחר שרב אידי יותר

והנה, איתא בגמ' דב"ב (ל"גא) "קריביה דרב אידי בר אבין שכיב ושבק דיקלא. רב אידי בר אבין אמר: אנא קריבנא טפי, וההוא גברא אמר: אנא קריבנא טפי. לסוף אודי ליה דאיהו קריב טפי. אוקמה רב חסדא בידיה. אמר ליה: ליהדר לי פירי דאכל מההוא יומא עד השתא. אמר: זה הוא שאומרים עליו אדם גדול הוא! !

עצמה שם עסקה בדין מודה במקצת, דאדם מתחייב בזה בהודאת פיו, ומה ההו"א שאין פיו מחייבו ממון? – וכי לא ס"ל לגמ' ד"הודאת בע"ד כמאה עדים דמי"?

ומבאר הצפע"נ שם, דכשהגמרא אמרה "מה לפיו שאינו מחייבו ממון" היא ידעה שאדם יכול לחייב עצמו בממון (וכנ"ל, כדמוכח ממודה במקצת), אלא ס"ל לגמ' שזה גדר חיוב חדש ולא בירור כמו עדים. ועל זה משיבה הגמרא שזה גדר בירור ונאמנות מהא דכמאה עדים נמי – וא"כ אין זה חיוב חדש. ושוב אומרת הגמ' שזה גדר חיוב, מהא דמודה בקנס שאינו חייב כיוון שאין בו גדר בירור המעשה.

ובלשונו: "ובזה ג"כ כוונת הגמ' דב"מ דף ג' ע"ב דאמר שם דהודאה לא מחייב ומקשה שם והא הודאת בעל דין כו', ומתרץ שם קנס, וזה ר"ל הס"ד דהודאה לא מברר שהדבר היה כך רק שמחייב עצמו, והקשה דהא קיימא לן כמו העדים ר"ל גדר בירור ותירץ קנס".

והנה, בפשטות כוונת הצפע"נ בחקירה זו, היא על דרך המחלוקת של הקצות החושן ומהריב"ל בגדר הודאת בעל דין, האם היא התחייבות חדשה או נאמנות שמקורו מפסוק אשר יאמר כי הוא זה, וכך הבינו האחרונים את דבריו.

אמנם, אם זה הפשט בדבריו, הרי בנוסף לכל הקושיות ששאל הקצות החושן על סברא זו, תקשה במיוחד השאלה ששאל הקצות מהמשך הסוגיא בב"מ שפורכת את הק"ו, שיש חומרא בפיו על עדים "מה לפיו שאינו בהכחשה והזמה" (ביאור שאלה זו הובא לעיל). דלאחר שפירש הצפע"נ שהגמרא מסיקה מהא דקנס, דפיו אינו גדר בירור אלא חיוב, איך נאמר שיש חומרא לפיו שאינו בהכחשה והזמה? ובלשון הקצות [כדלעיל]: "ואי נימא טעמא דפיו משום מתנה

קרוב. היות שכך חזר רב אידי ותבע גם את כל הפירות שאכל השני; רב חסדא פסק שאינו צריך להחזיר ואילו אביי ורבא פסקו שכן צריך להחזיר מכורח הודאתו.

בצפנת פענח (הלכות נערה בתולה פ"א ה"א) תלה סוגיא זו בחקירה הנ"ל: "...והטעם משום דס"ל דמן ההודאה אין ראייה שהיה המעשה רק דגבי ממון מ"מ נתחייב בהודאה כמו הך דב"ב ד' קמ"ט וזהו המחלוקת דשם ד' ל"ג בהך דרב אידי בר אבין דר"ח ס"ל דא"צ לשלם הפירות של קודם ההודאה משום דס"ל דזה הוה רק חיוב חדש ורק מכאן ולהבא ואביי ורבא לא ס"ל כן...".

כלומר, מבאר הרוגוצ'בי דפלוגתת ר"ח ואביי ורבא הוא בחקירה הנ"ל בגדר של הודאת בע"ד, דרב חסדא ס"ל דזהו גדר התחייבות ולכן לא התחייב אלא מכאן ולהבא, ואביי ורבא ס"ל דזהו גדר נאמנות ובירור – וסו"ס התברר שדקל זה של רב אידי היה, ולכן יחזיר גם את הפירות.

והנה, איתא בגמ' דב"ב (א,ג): "תני רבי חייא, מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום, והעדים מעידים אותו שיש לו חמשים זוז נותן לו חמשים זוז, וישבע על השאר, שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים, מקל וחומר". ומבארת הגמ' בהמשך: "ומאי קל וחומר? – ומה פיו שאין מחייבו ממון – מחייבו שבועה, עדים שמחייבין אותו ממון – אינו דין שמחייבין אותו שבועה. ופיו אין מחייבו ממון? והא הודאת בעל דין כמאה עדים דמי! – מאי ממון – קנס. ומה פיו שאין מחייבו קנס – מחייבו שבועה, עדים שמחייבין אותו קנס – אינו דין שמחייבין אותו שבועה".

ובשטמ"ק הקשה על ההו"א בגמ' דאין פיו מחייבו ממון, דלכאורה הרי הגמ'

וחיוב א"כ איך שייך ביה הכחשה והזמה והא ודאי במתנה מצי יהיב, ומאי אולמיה דפיו יותר מעדים מפיו".

ז.

ביאור ועומק חדש במח' מהריב"ל והקצות

שהתורה נתנה לאדם המודה. אלא שפליגי האם הנאמנות היא של בירור המעשה כמו עדים, או נאמנות של החיוב, שאנו מקבלים את הודאת פיו המחייבו ממון. ושפיר דברי הגמרא שיש חומרא מיוחדת בפיו של אדם לעומת עדים, שאי אפשר להכחיש או להזים אותו.

ביאור הזה גם מבאר היטב את דברי הצפנת פענח בדין של רב חסדא, שאדם שהודה שדקל מסוים שייך לחברו לא צריך להחזיר את הפירות שכבר אכל ממנו - ולעיל הובא פירוש הצפע"נ שזה חיוב חדש מכאן ולהבא. ולפי דברינו, הכוונה שאני מאמין לחיוב של מה שהתחייב בהודאתו, וכיוון שהוויכוח ביניהם היה רק על הדקל מכאן ולהבא, אין סיבה שיחזיר פירות שכבר אכל.

גם שאר הקושיות של הקצות החושן מתיישבות לפי הסבר זה. דהנה, ידוע הכלל ש"כל האומר לא לויתי כאילו אומר לא פרעתי" - שהקצות הקשה כיצד יתחייב בהודאת פיו, הרי האדם בא לפטור את עצמו ולא ליצור חיוב חדש - "והתם ליכא למימר דהוא בתורת חיוב חדש דהא אדרבה הוא בא לפטור עצמו בטענת פרעתי". ולפי דברינו מובן: אנחנו מקבלים את הודאתו שלא לווה, וממילא ברור שגם לא פרע, גם אם אין לנו שום ידיעה אם זה באמת מה שקרה.

כך גם מובן מדוע אדם שמודה על חוב ישן לא צריך לומר "אתם עדי" (קושייתו הנוספת של הקצות) - כי זו פשוט קבלת הודאתו, גם אם איננו בטוחים שכך היה המעשה.

ואולי יש לומר ולבאר בדרך אפשר אופן חדש להבין את מחלוקת המהריב"ל והקצות החושן.

היסוד של הביאור הוא שהמחלוקת אינה אם ההודאה יוצרת התחייבות חדשה או מהווה נאמנות, אלא מהו בדיוק תוכן הנאמנות שהתורה נתנה כאן:

האם התורה נתנה נאמנות לאדם על עצם המעשה שהיה - כלומר שאנחנו מאמינים לסיפור שלו שכך באמת קרה, או שמא התורה חידשה דבר אחר: שאנחנו מקבלים את ההודאה הממונית שלו ומחייבים אותו לשלם, גם כשאינן לנו שום וודאות אם המעשה שהוא מספר עליו באמת התרחש. לפי הצד השני, מבחינת בית דין זה נחשב כחיוב חדש, לא כי האדם מתחייב מחדש, אלא כי אין לנו שום ידיעה אם המעשה המקורי באמת קרה.

ולכאורה הצפע"נ במקו"א - בשו"ת סי' נ"ג - מגדיר את הצד השני - "דכך הדין דעל ידי הודאה נתחייב".

[הך דב"מ דף ג ע"ב, שם ר"ל אם הודאת בעל דין הוי כמו בירור דחייב לו או דרק דכך הדין דעל ידי הודאה נתחייב, ובזה פלוגתא דאמוראי בב"ב דף ל"ג ע"א גבי הך דקריביה, וזה דאמר בגמ' ב"מ והא קי"ל כו' כמאה עדים דמי גדר בירור"].

לפי ביאור זה, מתיישבת היטב הקושיא אלימתא הנ"ל של הקצות על המהריב"ל. דהלוא לפי שני הצדדים בחקירה, יש כאן סוג של נאמנות

ה.

שיטת רבינו הזקן בהנ"ל

התשלום בשעה אחת בלבד משום דיני ריבית.

רבינו הזקן קובע שזהו מנהג לא ראוי, כי הצהרה שקרית (שיש ללווה את הכסף הצרוף) אינה מועילה להתיר את האיסור. הוא וכאן הוא מבאר את הנ"ל: החילוק בין דיני ממונות בהם הודאת אדם שהמעות של חברו הוא זוכה בהם אף אם אינו כך, לבין התרת איסור בה הודאה שקרית אינה מועילה.

וז"ל רבינו הזקן (הלכות ריבית והלכות עיסקא סעיף מ"ו): "ומה שנוהגין במקצת מקומות לכתוב שטרי חובות על צד היתר כסף שההיתר הוא שהלוה מוכר לו כסף צרוף בפחות הרבה משויו ליתן מיד בו ביום ואם לא יתנו יתחייב לשלם לזמן פלוני כך וכך כפי הריוח שמתפשר עמו בדרך קנס והלוה מודה שיש לו כל הכסף ברשותו עכשיו כדי שיהיה מותר למכרו בפחות משויו בשביל שמקדים לו המעות שאם אין לו כל הכסף אסור להקדים לו המעות אפילו שעה אחת לנתינת הכסף כשמוכרו לו בפחות משויו כמו שנתבאר למעלה. אין זה מנהג יפה כי הודאה לשקר אינה מועלת כלום כמו שנתבאר שם שאף שמועלת בדיני ממונות שאם אדם מודה שהמעות שבביתו הן של חברו זכה בהן חברו בהודאה זו אף שידוע שאינן של חברו מכל מקום להתיר איסור אין הודאת שקר מועלת כלום".

והנה, במקום אחר מבאר רבינו הזקן שבדיני ממונות הודאת אדם שכספו שייך לאחר מועילה ומקנה את הכסף לאותו אחר (גם אם ידוע שזו הצהרה לא אמיתית), זאת בשונה מהמדובר בהתרת איסור – שם הודאה שקרית אינה מועילה כלל. לפי דברינו עניין זה מובן היטב: ההודאה מחייבת אותו מכאן ולהבא מדין הודאת בעל דין, גם אם היא שקר. אבל היא לא יכולה להתיר איסור, כי אין כאן ברור אמיתי של מה שקרה במציאות.

[אעתיק ואבאר את דברי רבינו האמורים – והם מהלכות רבית ועסקה:

רבינו הזקן דן במנהג שהיה קיים בחלק מהמקומות, שבו היו כותבים שטרי חוב בדרך של "היתר כסף". כלומר, הלווה כביכול מוכר ללווה כסף צרוף במחיר נמוך משמעותית משויו האמיתי, כאשר התשלום אמור להתבצע מיד באותו יום. אם הלווה לא משלם מיד, הוא מתחייב לשלם בתאריך עתידי סכום גבוה יותר, שנקבע מראש כקנס. בשטר החוב, הלווה מצהיר שיש ברשותו את כל הכסף הצרוף שהוא מוכר.

הסיבה שהלווה צריך להצהיר שיש ברשותו את הכסף היא כי אסור למכור דבר שאין ברשותו במחיר נמוך מערכו האמיתי תמורת תשלום מוקדם – אפילו אם מדובר בהקדמת

מ.

ע"פ הנ"ל מובן מדוע לא הביא רבינו אודיתא במכירת החמץ

את קניין אודיתא בשטר מכירת חמץ, שלא כמו הקצות החושן (דלעיל, סי' קצ"ד סעיף ד') שסובר שצריך

ולפי ביאור זה שביארנו קודם, אפשר לבאר באור חדש מדוע רבינו הזקן לא הזכיר

להזכיר אותו.

וזאת לפי האמור, 'הודאת בעל דין' היא דין מיוחד בהלכות ממונות - התורה אמרה שכשאדם מודה, אנחנו פועלים על פי הודאתו בענייני ממון. אבל הודאה כזו לא יכולה להשפיע על איסור חמץ, כי לעניין איסורים אנחנו צריכים לדעת מה באמת קורה במציאות, ולא מספיק שנקבל את ההודאה הממונית.

נויש להוסיף על האמור ולדייק: אולי י"ל כשרבינו הזקן מבאר שהודאה לא מועילה לאיסורים, הוא מתכוון דווקא למקרה שידוע לנו בבירור שההודאה היא שקר, שבמקרה כזה, ההודאה אמנם תועיל לחייב אותו בממון, אבל לא תוכל להתיר איסור. אבל בהודאת בעל דין רגילה, שאיננו יודעים אם היא אמת או שקר, יתכן שההודאה תועיל גם לעניין איסורים. ודו"ק.

י.

שיטת רבינו בקניין חצר דגוי

בסיום נוסח שטר המכירה מביא רבינו הזקן שהגוי הקונה יעמוד סמוך לחדרים שבהם נמצא החמץ בשעת מסירת המפתחות. על פניו, ההסבר לכך נעוץ ברצון להוסיף קניין נוסף - "קניין חצר". אנו רוצים שהחמץ ייקנה לגוי לא רק בקניינים הקודמים שהתבארו לעיל, אלא גם בקניין חצר.

והנה, בסי' תמ"ח בשולחנו דן רבינו הזקן בסוגיית מכירת החמץ. בדרכי הקניינים שם מונה רבינו כמה אפשרויות: דרך סימון על החמץ (במקומות שנהוג), תקיעת כף, נתנת פרוטה, או מסירת מפתח החדר שבו נמצא החמץ (במקומות שנהוג). עוד אפשרות היא למכור את החדר עצמו יחד עם החמץ שבתוכו - "קניין אגב", אבל חייבים לומר במפורש "אגב החדר תזכה בחמץ שבתוכו". ומדגיש רבינו, שאם לא אמר מילים אלו בפירוש, אזי אפילו אם קודם מכר לנכרי את החדר ואחר כך את החמץ בנפרד המכירה לא תועיל, כי בניגוד לישראל שחצרו קונה לו מדין שליחות, אצל גוי אין דין שליחות.

וז"ל רבינו הזקן (שם סי"א):

לפיכך אם היה החמץ רב שאי אפשר להנכרי בעצמו להוציא את כולו מרשות ישראל קודם

הפסח וכן אם אין הנכרי רוצה להוציאו מרשות ישראל וכן אם אין החמץ כאן אצל הישראל שיוכל הנכרי למשכו כגון שהוא בעיר אחרת או על הדרך צריך להקנותו להנכרי באחד משאר דרכי הקניה שהן קנין גמור המועיל שלא יוכל אחד מהן לחזור בו כגון בכל דבר שנהגו הסוחרים לקנות בו דהיינו על ידי הרושם שנהגו בקצת מקומות שכשהלוקח רושם על המקח כדי שיהיה לו סימן ידוע שהוא קנוי לו קנין גמור או על ידי תקיעת כף או על ידי נתנת פרוטה במקומות שנוהגין שכשהלוקח נותן פרוטה למוכר או שמכין בכפיהן זה על גבי זה נגמר המקח ואין אחד מהם יכול לחזור בו או על ידי שימסור הישראל להנכרי את המפתח מן החדר שהחמץ מונח בתוכו אם הוא במקום שנוהגין שמסירת המפתח קונה קנין גמור.

או על ידי אגב קרקע דהיינו שימכור להנכרי גם החדר שהחמץ מונח בתוכו ויאמר אגב החדר תזכה החמץ שבתוכו אבל אם אינו אומר כלשון הזה אף על פי שמתחלה מכר לו את החדר ואח"כ מכר לו את החמץ שבתוכו אין החמץ נקנה להנכרי על ידי שהוא מונח בחדרו של נכרי שלא אמרו

אמנם, כאמור בפתיחת דברינו - בסדר מכירת חמץ מובא חידוש: אם הגוי עומד ליד החדרים בזמן שמוסרים לו את המפתחות, כן יכול לקנות מדין חצר; "נכון הדבר אם אפשר שיהיה ערל הקונה עומד בצד וסמוך להחדרים שהחמץ בהם בשעה שמוסר לו המפתחות". וכן כתב הצ"צ בפס"ד [כח, כט, לב] "צריך הגוי לעמוד בצד החדר".

חצרו של אדם קונה לו אלא בישראל שהחצר הוא כשלוחו ושלוחו של ישראל כמותו אבל אין שלוחו של נכרי כמותו כמו שנתבאר:

היינו שקניין חצר פועל מדין שליחות, והרי "אין שליחות לגוי", ומפרש רבינו בשולחנו שאין קניין חצר קונה בגוי.

יא.

מח' הפוסקים האם בעינן בצדו או בתוכו

ומזה מוכח דחצר שאינו משתמרת ועומד בצדו מטעם יד הוא דקנה, ומשו"ה בעינן סמוכה ממש, דאי מטעם שליח רק דבעינן עומד בצדו משום שיהיה משתמר כמו השליח שהוא משתמר, ודאי דאין לחלק בין בתוכה או חוצה לו, ואפילו בסמוך לא בעינן רק אפילו מאה אמה ויכול לשומרו יקנה, אלא ודאי דמטעם יד קנה. ומ"מ בעינן ג"כ שיהיה משומר על ידו, דבלא"ה לא הוי דומיא דידו, דידו ג"כ משתמר הוא, ומשו"ה אם השדה גדולה ומונח בצד האחר שאינו משתמר על ידו שם, לא קנה, ועיין מה שכתבתי באה"ע [בתורת גיטין] סימן קל"ט [סעיף א']...".

והיינו, מבאר ה'נתיבות' שבעומד בצדה קנה זהו מדין יד ולא מדין שליחות, ואף זה זהו דווקא כשעומד בסמוך, אבל אם עומד בריחוק קצת אפילו יכול לשמרו, אינו מועיל, דזה לא חשיב יד. וכן בעומד בתוכו, אינו מועיל אם אינו יכול לשומרו.

נמצא אם כן משיטת רבינו הזקן בסדר מכירת חמץ, שנראה כחולק על הרמ"א בעניין זה. אף שמדובר בגוי שקונה מדין "יד" (כפי שמוסבר בפסקי

ויש לבאר זאת, כיוון שיש ישנן דעות בפוסקים³ שכאשר אדם עומד ליד החצר שלו, הוא קונה לא מטעם שליחות אלא מטעם "יד" - כלומר, החצר נחשבת כמו ידו הממשית, וזה תקף גם אצל גוי, וזאת רק באם עומד בסמיכות לחדר.

דהנה, פליגי ראשונים האם ב"עומד בצד שדהו" פירושו שהאדם צריך לעמוד ממש בתוך החצר (שיטת הרשב"א ופסיקת הרמ"א), או שמספיק שיעמוד בסמוך לה, אפילו מחוצה לה (שיטת הריטב"א והמחבר בשולחן ערוך חו"מ ר"ס"א).

וכתב הנתיבות המשפט (שם): "[ג] דוקא בתוכו. לכאורה קשה, כיון שעומד כל כך בסמוך עד שהחצר משומר על ידו, מהיכי תיתי לא יהיה דינו כחצר המשתמרת. ונראה, כיון דעיקר הטעם דחצר שאינו משתמרת דלא קנה, דבעינן דומיא דשליח שהוא משתמר, ומשו"ה כל שהחצר אינו משתמר אף שהוא משמרו לאו שליח הוא, כיון שהחצר עצמו אינו דומה לשליח, ולכך בעינן דוקא בתוכו שיהיה דומה לידו שהוא סמוכה.

3. הט"ז (י"ד סי' שכ"ט); מהרש"ק (הובאו דבריו בשו"ת נחלת שבעה (סי' ל); נתי"מ (בהקדמה לסי' ר); שו"ת נודע ביהודה (או"ח מהדו"ת סי' סג); שו"ת עונג יו"ט (או"ח סי' כ"ח).

הצמח צדק), רבינו הזקן אינו מצריך שהגוי יעמוד שמשפיק לעמוד בסמוך לחדר. יוצא שרבינו הזקן בתוך החדר ממש, אלא מקל כדעת השולחן ערוך, פוסק שלא כשיטת הרמ"א, ויש לעיין.

שער ד

מתנה על מנת להחזיר

א.

מתנה ע"מ להחזיר בחמץ

וז"ל רבינו (סי' תמ"ח סעיף י"ח):

"אף על פי שבכל התורה כולה הנותן מתנה על מנת שיחזירנה לו לאחר זמן הרי היא מתנה גמורה והרי היא כשלו ממש בתוך הזמן מכל מקום לענין חמץ בפסח החמירו חכמים ואסרו ליתן החמץ במתנה לנכרי על מנת שיחזירו לו לאחר הפסח ואפילו אם אינו אומר לנכרי על מנת שתחזירו לי אלא נותנו לו ואומר לו ראה שתחזירו לי לאחר הפסח ואף אם לא תחזירו לי הרי הוא שלך במתנה גמורה כל ימי הפסח אעפ"כ כיון שהוא אומר להנכרי בפירוש שיחזירו לו החמירו בו חכמים מחמת חומרת חמץ ואין ללמוד מכאן למקומות אחרים".

ובקו"א שם: "...דהא קי"ל מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה לכל מילי בר לענין חמץ, כמ"ש הגהות מיימוניות פ"ו מהל' שבת, עיין מ"א סי' תמ"ח".

מפשוטם של דברים יוצא, ש'מתנה על מנת להחזיר' מדין תורה כן מועילה אף בחמץ לאיסורי ב"י ותשבתו, אלא ש'החמירו בו חכמים מחמת חומרת חמץ' – עד שמציין רבינו – ש"אין ללמוד מכאן למקומות אחרים".

בספר 'סדר מכירת חמץ' המבואר ע"י הרה"ח רש"ב לויץ, הביא מתשובת הגאון רבי שניאור זלמן יעשילסאן אבד"ק סוראז (מימי אדמו"ר הצ"צ), שיש תועלת נוספת במכירה על ידי ערב קבלן – ובלשונו (ע"כ, קי"ג): "שלא יהי' דומה למתנה על מנת להחזיר, שלדעת אדמו"ר יש בו איסור כל יראה וב"י. ולפי הטעם המובא שם נלע"ד דאין חילוק בין יהודי המוכר לעכו"ם ובין ישראל המוכר לישראל חבירו, מאחר שהחמץ חוזר לו בעין". היינו שללא ערב קבלן, שהמכירה היא רק בזקיפה במלוה שאחר כך יחזור החמץ בעין אל הישראל – המכירה תהיה דומה למתנה על מנת להחזיר.

והנה, בשולחנו מבאר רבינו הזקן שאף שבכל התורה כולה מתנה על מנת להחזיר נחשבת למתנה גמורה והמקבל נעשה בעלים על החפץ בתוך הזמן הקצוב, בחמץ בפסח החמירו חכמים ואסרו לתת חמץ במתנה לגוי על מנת שיחזירו לאחר הפסח. האיסור חל אפילו כשאינו מתנה זאת בפירוש אלא רק מבקש מהגוי שיחזיר לו את החמץ לאחר הפסח, (ואפילו אם מדגיש שאף אם לא יחזיר החמץ שלו במתנה גמורה). עצם האמירה המפורשת לגוי להחזיר את החמץ גורמת לכך שחכמים החמירו בדבר מפני חומרת איסור חמץ. ובקונטרס אחרון מציין שכך כתבו הגהות מיימוניות והמגן אברהם.

ב.

שיטת רבינו במקו"א שבמתנה ע"מ להחזיר עובר על ב"י

בכל יראה ובל ימצא. אף שאינו "זוכר טעמו היטב" – "דעת לנכון נקל" בטעם הדבר: מתנה ע"מ להחזיר מועילה אף מן התורה ועובר עליה

אמנם כתב המהרי"ל אחי רבינו בשארית יהודה, ששמע מרבינו הזקן שבחמץ מתנה על מנת להחזיר אינה מועילה אף מן התורה ועובר עליה

כבר קיבל ממנו וחוזר ומלווה לו ומה לי אומר הריני כאילו התקבלתי ונותן לו. ובענין מתנה על מנת להחזיר גופיה דמהרא"י שם נמשך אחר הגהות מיימוניות בפ"ו מהל' שבת דאינו אסור אלא משום חומרא דחמץ, ואני שמעתי ממורי אחי רבינו הגאון ז"ל נ"ע שיש בו איסור ב"י וב"י מן התורה, והיינו דכתב הרמב"ם והשו"ע ולא יתן על תנאי כו', ואיני זוכר טעמו היטיב. אבל באמת דעת לנכון נקל דמתנה על מנת להחזיר דמהני היינו שאין בה ערמה שהיא טובת המקבל, אבל כל שהיא טובת הנותן בלבד הויא כמו מתנת בית חורון נדרים (פ"ה דף מ"ח ע"א), ובחמץ עיקר המתנה על מנת להחזיר היא טובת הנותן בלבד שהרי הנכרי לא יגע בו כלל, ולא יגיע לו שום ריוח והנאה מזה, ואין מתנה זו אלא בשביל הנותן שלא יהיה ברשותו, ולכן אינו מתנה כלל. ואם כן כל שאינו קונה בכסף הוי כמו מתנה, ודמי למתנה על מנת להחזיר כמ"ש מהרא"י".

הנאה למקבל, אבל כשכל מטרת המתנה היא לטובת הנותן בלבד - כמו בחמץ בפסח, שהגוי לא יגע בחמץ כלל ולא תצמח לו שום תועלת מהמתנה, והכל נעשה רק כדי שהחמץ לא יהיה ברשות היהודי, אין זו מתנה כלל.

ומיניה כותב השארית יהודה, כשמוכרים חמץ לגוי בקניין שאינו כסף, הרי זה דומה למתנה על מנת להחזיר שאינה מועילה מן התורה, שכן אין כאן העברת בעלות אמיתית אלא רק ניסיון להפקיע את איסור החמץ.

וז"ל (סי' י):

"ולענין מכירת חמץ אעפ"י שכתב לו שטר או שאר קנינים המועילים זולת הכסף אינו כלום, כדמוכח מדברי מהרא"י בתה"ד סי' ק"ך דדמי למתנה על מנת להחזיר, מאחר שהחמץ חוזר לו בעין, ומה לי זקף עליו במלוה דהוי כאילו

ג.

ביאורי הפר"ח במתנה ע"מ להחזיר בחמץ

דלא הוי אלא חומרא בעלמא אלא מעיקר הדין אסיר, וכמו שכתוב בספר כנסת הגדולה [הגב"י] בשם רדב"ז [ח"א סימן רמ] דשאני הכא דכל זמן שהתנאי תלוי הוי כפקדון, ואם נתקיים התנאי אעפ"י שנמצא למפרע שהחמץ היה של נכרי בשעת קיום התנאי כבר עבר עליו הישראל ולא יועיל קיום תנאי לבטל הלאו שכבר עבר, ע"כ. ואעפ"י שבריש סימן תמ"א נתבאר שגוי שהלוה לישראל על חמצו והגיע הזמן ולא פרעו מותר ולא אמרינן דכל זמן שהתנאי תלוי הוי כפקדון, שאני התם דהוי תנאי שבידו לקיימו, וכמו שכתבתי שם [סוף אות א] שבערב פסח יגמור בדעתו שלא לפדותו עוד, אבל הכא אין בידו לקיימו ואפשר

ולבאר ביאורים נוספים בשיטה זו דרבינו שמדאורייתא לא תועיל מתנה ע"מ להחזיר במכירת חמץ, יש להביא את דברי הפר"ח. כתב הפר"ח שמתנה על מנת להחזיר בחמץ אינה מועילה מדאורייתא משני טעמים: א. כל עוד לא התקיים התנאי להחזיר החמץ הוא בגדר פיקדון. ב. אין ביד היהודי לקיים את התנאי, שיתכן והגוי לא ישיב את החמץ, ולמפרע יהיה כגזל וייחשב של היהודי.

דזה לשונו (תמ"ח, ס"ג):

"ומה שכתב אבל מתנה על מנת להחזיר לא מהני. אינו כמו שכתב בתרומת הדשן בסימן ק"כ

- החמץ נחשב כפיקדון ביד הגוי. ואף אם לבסוף יתקיים התנאי ויתברר למפרע שהחמץ היה של הגוי בפסח - אין בכך תועלת, שהרי היהודי כבר עבר על כל יראה ובל ימצא בפסח עצמו.

בנוסף, הפרי חדש מחדש שבמתנה על מנת להחזיר יש חיסרון מיוחד בכך שאין ביד היהודי לקיים את התנאי, שהרי יתכן שהגוי לא יחזיר את החמץ. ואף אם נאמר שאי החזרת החמץ תהפוך את הגוי לגזלן למפרע - אין בכך תועלת, שכן יתכן שבפסח עצמו לא היה בדעתו לגזול והחמץ היה אצלו בתורת פיקדון, ורק אחר כך החליט לגזול אותו.

שהגוי לא יחזירנו ונמצא למפרע שהיה של ישראל שהרי לא נתקיים התנאי של המתנה, ואם נאמר שלא יחזירנו הוי גזלן ונמצא שהוא של הגוי ולא קעבר עליו הישראל, ליתא, דאפשר שבימי הפסח לא היה בדעתו של הגוי לגזולו ואחר כך נמלך לגזולו ונמצא שבימי הפסח היה בתורת פיקדון אצלו ולא בתורת גזל".

תורף דבריו: לעומת תרומת הדשן שסבר שזו רק חומרא דרבנן, הפרי חדש סובר שמתנה על מנת להחזיר בחמץ אינה מועילה מן התורה. טעמו העיקרי הוא שכל זמן שהתנאי לא התקיים - כלומר כל זמן שהגוי עדיין לא החזיר את החמץ

ד.

מחלוקת הראשונים בגדר מתנה ע"מ להחזיר

לבעלים בלי צורך בקניין חדש. לפי שיטתו, זה מספיק כדי לצאת ידי חובה בלולב ביום ראשון, כי בזמן קיום המצווה הלולב היה שלו לגמרי. בדבריו הוא מבסס את שיטתו על דברי רבי אביגדור כהן צדק, שכתב כשיטתו - שמתנה על מנת להחזיר היא קניין הגוף לשעה בלבד, אך זה מספיק כדי להיחשב "לכם" ולצאת ידי חובה במצוות לולב.

הקצות מביא ראייה מהגמרא בבבא בתרא לגבי מי שאומר "אתרוג זה נתון לך במתנה ואחריו לפלוני". שם מוסכם על כולם שאדם יוצא ידי חובה באתרוג כזה, אף שהוא ניתן לו רק לזמן מוגבל.

נפק"מ למחלוקת זו היא לגבי נתינת ארבעת המינים לקטן. הגמרא אומרת שקטן יכול לקבל מתנות אך אינו יכול להקנות. לפי הרא"ש, אי אפשר לתת לקטן ארבעת המינים במתנה על מנת להחזיר, כי בזמן ההחזרה הקטן צריך להקנות אותם בחזרה, דבר שאינו עושה. אך לפי

יש מחלוקת בין הפוסקים ביסוד דין "מתנה על מנת להחזיר" - האם זו מתנה גמורה עם תנאי של החזרה, או שמא זו מתנה לזמן מוגבל בלבד.

הרא"ש (סוכה פ"ג סי' ל') והריטב"א (קדושין ו,ב) סוברים שזו מתנה גמורה לעולם עם תנאי. לפי שיטתם, כשנותן אדם לולב במתנה על מנת להחזיר, הלולב עובר לבעלות מלאה של המקבל, אך עם תנאי שיחזיר אותו אחר כך. כשהמקבל מחזיר את הלולב, צריך מעשה קניין חדש להחזירו לנותן. לכן אם אומר "יהא במתנה עד שתצא בו ואחר כך יהא שלי כבתחילה" - לא קיים את המצווה, כי זה נחשב רק כהשאלה ולא כמתנה, ואדם לא יוצא ידי חובת לולב ביום הראשון בלולב שאול.

לעומתם, הקצות החושן (סי' רמ"א סק"ד) מציע הבנה אחרת. לשיטתו מתנה על מנת להחזיר היא מתנה לזמן מוגבל. המקבל קונה את גוף החפץ לזמן, ואחרי הזמן החפץ חוזר מאליו

דאל"כ הבין ה'קצות' שלא יהיה ניתן לצאת ידי חובה באתרוג הניתן מתנה ע"מ להחזיר. אלא, שלשיטת הרא"ש מתנה ע"מ להחזיר היא קניין הגוף לעולם ולשיטתו היא קניין הגוף לזמן.

'קצות החושן' אפשר, כי חזרת מאליה לנותן בלי בהקנאה מצד הקטן. והנה, בדברי ה'קצות' נראה שבכל אופן הגדרת מתנה ע"מ להחזיר היא קניין גוף החפץ –

ה.

שיטת אדמו"ר הצ"צ בהצעת המחלוקת

ששיטת הרא"ש שמתנה ע"מ להחזיר היא מתנה גמורה ויש לו קניין לעולם (שלכן צריך לחזור ולהקנות), אלא שישנו תנאי המגביל אותו שיצטרך לחזור ולהקנות. (ואילו לדעת הצ"צ בשיטת הרא"ש כיוון שהתנאי מכריחו להחזיר הרי זה מוגדר כקניין הגוף לשעה¹).

בהמשך התשובה שם, דן הצ"צ בשאלה האם אדם שקיבל חפץ במתנה על מנת להחזיר יכול לקדש בו אישה. מסקנתו היא שגם אם נאמר שיש למקבל קניין בחפץ, זהו רק קניין זמני ולא קניין עולם, ולכן אינו יכול להקנות לאחרים קניין חזק יותר ממה שיש לו. לכן, הקידושין אינם תקפים גם אם אחר כך קיים את התנאי והחזיר את החפץ לנותן המקורי].

ומכורח ביאור זה בר' ישעיה ניתן להבין ביאור נוסף בשיטת רבינו הזקן שלא מועילה מכירת חמץ על מנת להחזיר, היות שסוף סוף אין זה מכירה גמורה, ובמכירתו אינו מוכר את גוף החמץ.

בשיטת הרא"ש הנ"ל דן אף אדמו"ר הצמח צדק (שו"ת אבן העזר סי' צ"ח אות ז'), יעויין שם באריכות. בין דבריו שם מביא הצ"צ את שיטת רבי ישעיה (החולק על שיטת הרא"ש הנ"ל), דס"ל שמתנה ע"מ להחזיר איננה קניין הגוף, אלא בדומה לקניין סודר שבו הקונה לא זוכה בסודר לגמרי אלא רק לצורך הקניין, אף כאן באתרוג קני רק על מנת לצאת ידי חובה. מדבריו אנו למדים חידוש גדול, שאע"פ שאין לו קניין הגוף יוצא י"ח אתרוג – ולא כשיטת ה'קצות' שאם יוצא ידי חובה הוי קניין הגוף (וע"ש שלומד אחרת מה'קצות' את סוגיית 'אחריך').

[אף את דברי הרא"ש מבאר הצ"צ אחרת מה'קצות': בשיטת הרא"ש והריטב"א מגדיר הצ"צ את מתנה ע"מ להחזיר כקניין הגוף לשעה (ולכן מסיק שלא יכול להקנות ולתת מתנה עולמית כיוון שהוא בעצמו יש לו זאת רק לשעה). היינו שפירש הרא"ש שעל אף שזה קניין הגוף ומתנה גמורה וצריך לחזור ולהקנות, אעפ"כ הגדרתו היא כקניין לשעה (כיוון שאין לו בפועל את החפץ אלא לזמן). לעומת שיטת ה'קצות'

1. ואם כן לפי הבנת הצ"צ כבר לא מוכרח שרבי אביגדור כ"ץ המובא ב'קצות' חולק על הרא"ש, אלא הם דברי הרא"ש, ודו"ק, ואכ"מ.

ו.

סיכום הטעמים בכך שמתנה ע"מ להחזיר אינה מועילה בחמץ

- נמצא אם כן לסיכומם של דברים ארבעה טעמים שמתנה על מנת להחזיר בחמץ אינה מועילה אף מן התורה:
- א. ביאור ה'שארית יהודה' - מתנה על מנת להחזיר מועילה רק כשיש טובת הנאה למקבל, אך בחמץ בפסח המתנה היא לטובת הנותן בלבד, שהרי הגוי לא ייגע בחמץ ולא יפיק ממנו תועלת.
- ב. ביאור הפר"ח א': כל עוד לא התקיים התנאי החמץ הוא בגדר פיקדון.
- ג. ביאור הפר"ח ב': אין ביד היהודי לקיים את התנאי, כי ייתכן שהגוי לא ישיב את החמץ.
- ד. הצמח צדק מביא גם את דעת רבי ישעיה שמתנה על מנת להחזיר אינה קניין הגוף אלא דומה לקניין סודר. לביאור זה ניתן להבין אף מדוע לא מועילה מכירת חמץ על מנת להחזיר - כיוון שאין זו מכירה גמורה ואינו מוכר את גוף החמץ.

שער ה

מנהג חב"ד ושיטת כ"ק אדמו"ר במתנה ע"מ להחזיר

בשער הקודם הובאה מח' הרא"ש וה'קצות' בגדר
מתנה ע"מ להחזיר, ונתבאר נפק"מ למחלוקת זו
בנתינת ד' מינים לקמן, היכול לקבל מתנות אך אינו
יכול להקנות.

לקמן יבואר הלכה למעשה דעות הפוסקים בד"ן מתנה
ע"מ להחזיר בד' מינים, ונציע ביאור בהנהגת כ"ק
אדמו"ר זי"ע בנתינת הד' מינים שלו לברכה.

א.

שיטת הביכורי יעקב בנתינת ד' מינים לנשים

במתנה, או שאדם אחר ייתן לה במתנה בתנאי מפורש "שאינן לבעלך רשות בו" ו"כדי לצאת בו ידי חובה". ללא תנאים אלו, ברכתה עלולה להיות לבטלה.

יתרה מזאת, הביכורי יעקב מזהיר שאם נותנים לאישה נשואה את הלולב ללא התנאים הללו, נוצרת בעיה כאשר היא צריכה להחזיר אותו לבעליו כדין של "מתנה על מנת להחזיר". מאחר שהלולב הפך לרכוש בעלה, החזרתה אינה נחשבת החזרה אמיתית, והבעלים המקורי אינו יכול להשתמש בו שוב כראוי.

ובלשונו להלכה: ". לפי זה צריך לזהר שלא ליתן לולבו במתנה לאשה נשואה, אלא בתנאי שאינן לבעלה רשות בו ושיהיה לה לצאת בו. דאל"כ לא בלבד שהיא מברכת ברכה לבטלה אלא גם לו יזיק הדבר. שהרי במתנה ע"מ להחזיר צריך להחזיר לבעליו במתנה כמבואר ברמ"א סי' תרנ"ח ס"ה, וא"כ חזרת האשה לבעליו אינו חזרה כיון שאינו שלה אלא של בעל, ואם החזירה האשה מ"מ אינו בידו רק שאול מהבעל, ולא יכול ליתנו במתנה לאחר וגם אינו יכול לצאת בו כדינו ביום שני, כמש"כ לענין קטן שם ס"ק י"ח, ולכן צריך להזהר בזה".

ה"כף החיים" (תרנ"ח ס"ק ט"ז) פסק להלכה כדברי הביכורי יעקב, ומדגיש שיש לומר במפורש בעת הנתינה לאישה נשואה "שאינן לבעלה רשות בה".

מנהג כ"ק אדמו"ר זי"ע להקנות את ארבעת המינים שלו לציבור כדי שיוכלו לברך עליהם מדי יום במהלך חג הסוכות. אולם, לנשים כ"ק אדמו"ר נהג להקנות את המינים רק בהושענא רבה, ורק לאחר שכל הגברים כבר יצאו ידי חובתם; ולכאורה טעמא בעי. בבא לקמן נציע אפשרות הלכתית בדרך אפשר¹.

בהקדים דברי הביכורי יעקב, סי' תרנ"ז ס"ה:

הביכורי יעקב מציין שנשים נוהגות ליטול לולב ולברך עליו למרות שהן פטורות ממצווה זו, וזאת כמצוות עשה שהזמן גרמא. הן רשאיות לעשות זאת כיוון שהן "מכניסות עצמן לחיוב", כפי שמציינים תוספות וראשונים נוספים המצויינים שם.

אמנם, מעלה הביכורי יעקב שאלה לגבי נשים נשואות: ביום הראשון של החג יש דרישה מיוחדת שהלולב יהיה "לכם" - שיהיה בבעלות האדם המקיים את המצווה. והנה לפי רוב הראשונים, אישה נשואה כל קניין שלה שיין במידה מסוימת לבעלה. גם אם הקרן שיין לה, הבעל זכאי לפירות, וזה מספיק כדי שהנכס לא ייחשב לגמרי "שלה".

לכן, אם אישה נשואה קונה לולב או מקבלת אותו במתנה, יש בעיה הלכתית שהוא אינו נחשב "לכם" בשבילה. לפי הביכורי יעקב, הפתרון היחיד הוא שבעלה ייתן לה את הלולב

1. לאפוקי מסיבה 'טכנית' שיש לומר, כגון בכל החג הנשים בבית או שלא לקלקל את הד' מינים מרוב שימוש.

ב.

שיטות החולקים וביאור בהנהגת כ"ק אדמו"ר

ואם כן יש לומר בדרך אפשר, שייתכן שכ"ק אדמו"ר בחר להחמיר כדעת הביכורי יעקב, אף שהלכתית אפשר להקל כדעת ה"הליכות שלמה". כיוון שמאות אנשים נוטלים את ארבעת המינים שלו, העדיף לחשוש לדבריו של הביכורי יעקב דלא סגי להקנות לאשה במתנה על מנת להחזיר אלא אם מקנה בתנאי שאין לבעלה רשות בו ושיהיה לה לצאת בו. ומכיוון שתנאי כזה טירחא מילתא לעשות לציבור גדול של נשים, אולי העדיף כ"ק אדמו"ר לא להקנות לנשים כלל אלא לאחר שכל הגברים יצאו ידי חובה בהושענא רבא, בכדי לא להעמיד בשאלה מצוות הגברים לאחר נטילת הנשים.

מאידך, ב"הליכות שלמה" (הלכות סוכות פי"א ס"י) כתב שאין צורך להחמיר בכך, מכיוון שגם אם לבעל יש זכות בפירות, עדיין גוף הלולב שייך לאישה וזה מספיק כדי שייחשב "לכם" עבורה:

"אולם נראה דאין צורך להחמיר בכך, ויוצאת בו גם בלא"ה מצות לולב וחיוב שפיר "לכם", משום דאף במתנה גמורה כיוון דאין זה אלא קנין פירות אבל הגוף שייך לה, הריהו לולבה, וסגי בהכי לצאת בו ידי חובתה...". גם מדברי המשנה ברורה משתמע שיש להקל בעניין (בשער הציון תרנ"ח ס"ק מ"א).

ג.

מנהגנו במתנה ע"מ להחזיר בימי החג

נתן כ"ק אדמו"ר את הלולב לנשים במשך שאר ימי החג, הרי ניתן פשוט להשאיל להן? והנה, מובא ב"היום יום" (ט"ו תשרי²) מנהגנו: "כשנותנים הד' מינים לאחר לברך עליהם אומרים בפירוש שהוא במתנה על מנת להחזיר, ובפרט ביום הראשון. והוא תועלת לנותן ולמקבל".

וכך נהג בפועל כ"ק אדמו"ר זי"ע, שכאשר הביא את ד' המינים לרב הארליג ע"ה בימי חול המועד, אמר לו במפורש שזו מתנה על מנת להחזיר.

לכאורה, טעמא בעי: הלוא הלכה פסוקה בשולחן ערוך (שם), שבשאר ימי החג מספיק

התבאר שהטעם אפשרי לכך שכ"ק אדמו"ר נהג להקנות את ארבעת המינים שלו לגברים למצוותם מידי יום, בעוד שלנשים רק בהושענא רבה - היה מצד החשש מהדעה ההלכתית של ה"ביכורי יעקב", שכאשר מקנים לאישה נשואה במתנה על מנת להחזיר, יש צורך להתנות במפורש שאין לבעלה רשות בלולב.

אך לכאורה עדיין יש להבין: חומרא זו מובנת ביום הראשון של החג, שבו התורה דורשת שיהיה הלולב "לכם" - שלכם ממש. אבל בשאר ימי החג, לכאורה מספיק לשאול את הלולב מאדם אחר ואין צורך בהקנאה מיוחדת, כפי שנפסק בשולחן ערוך (סימן תרנ"ה). אם כן, מדוע לא

2. ומקורו מלשון כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע המובא ברשימת היומן ע' קס"ב ומשמם לספר המנהגים.

לעומת זאת לדעת הריטב"א גם בזמן המקדש דין "לכם" היה רק ביום הראשון. לפי התוספות אם כן, יש מקום להדר ב"לכם" כל שבעה ימים - מה שאין כן לפי הריטב"א.

אמנם, לדידי קשה לומר שמנהגנו להדר בדבר שלא נזכר לא בגמרא ולא בהלכה להדר בו בשאר ימי החג בזמן שאין בית המקדש קיים.

שהלולב יהיה שאול ואין צורך בהקנאה מיוחדת. מדוע אם כן מקפידים להקנות את הלולב במתנה על מנת להחזיר גם בימים אלו?

הרב רסקין בספר "נתיבות בשדה השליחות" (ח"ב ע' 128) מעיר שלדעת התוספות (סוכה כט, ב) דין "לכם" בלולב היה נוהג בזמן המקדש בכל שבעת הימים, והקולא בשאר הימים היא רק משום שבזמן הזה הנטילה בהם היא מדרבנן.

ד.

שיטות הפוסקים שצ"ל לכל אחד ד' מינים משלו

"ברוך המקום המשלם וממלא שכר לכל מהדרי מצוה".

ואולי יש לבאר בדרך אפשר:

וכך נפסק בשולחן ערוך המחבר (סי' תרנ"ח סעיף ג'): "וכל אדם ישתדל ויהא זריז במצוה לקנות לו אתרוג ולולב לבד, כדי לקיים המצוה כתקנה (הג"מ סוף הל' לולב)". וביאר שם המג"א: "המצוה כתקנה. כי רוב העולם אין יודעים להקנות לחביריהם ועוד לעשות הנענועים כהלכתן".

[וראה במשנ"ב שם המוסיף את הדין שאפילו כשחל יום הראשון בשבת: "כי רוב העולם אינם יודעים להקנות לחביריהם ועוד לעשות הנענועים כהלכתן. אפילו חל יום ראשון בשבת דעצם המ"ע א"א שוב לקיים אפ"ה נכון להשתדל להיות לו לולב ואתרוג לעצמו וכדלקמיה"].

ולכאורה, אע"פ שמדברי המהרי"ל יוצא שהסיבה לחומרא זו היא מכיוון שאנו נוהגין לעשות גם את יום טוב שני כדין הראשון לכל הדברים, אמנם לאחר שעל פי זה פסקו שכל אדם יהא לו ד' מינים משלו אזי הדין הוא כן אף בחול המועד, וכסתימת לשון הרמ"א דלעיל.

הדרכי משה הקצר (אורח חיים סימן תרנ"ח) מביא מהגהות מיימוניות: "הירא וחרד לדבר השם והמחבב לעשות מצוה מן המובחר ראוי להיות לו לולב ואתרוג בפני עצמו... ועוד שרוב בני אדם מברכין בדעת שהם שותפין ואין יודעין להעלות על דעתם ליזהר שיהיו במתנה". וכן הביא ממהרי"ל שראוי שיהיה לכל אדם לולב ואתרוג משלו אפילו אם יום הראשון של החג חל בשבת.

ובעיון בדברי המהרי"ל (מנהגים, הלכות אתרוג סעיף י"ד), מבואר ש"כל אדם חייב להתחזק" שיהיה לו אתרוג משלו ואל יסמוך על של הקהל, מכמה טעמים: א) לא כולם בקיאים בהקנאה כראוי "ואנן בעינן לכם משלכם"; ב) בשעת הלל, שבו עיקר הנענועים, לא יהיה לו לולב משלו; ג) גם אם יום ראשון חל בשבת, "אל יאמר מאחר דנתבטל ולקחתם לכם ביום הראשון אין לי לחוש שוב מעתה", ועדיין יום שני נחשב כיום ראשון לעניין כל החומרות (ומסיים המהרי"ל דבריו

ה.

ביאור הנהגת כ"ק אדמו"ר בד"א

להדר גם לאחר יום טוב הראשון שיהיו הד' מינים שלו, ולאידך רצו להדר לברך על מה שבירך כ"ק אדמו"ר; נהגו רבותינו כעין פשרה בדבר ולהקנות במתנה על מנת להחזיר, בכדי להדר מעין מה שכתב המהרי"ל והד"מ.

כלומר, אף שהמהרי"ל והרמ"א באו לשלול את הסתמכות על הקנאה במתנה על מנת להחזיר ולהעדיף שיהיה לכל אחד ארבעת המינים משלו ממש (ופסקו כך גם ביום השני ונחשב זריזות במצווה כדברי הרמ"א), נהגו רבותינו לפחות שלא יהיו הארבעה מינים שאולים בלבד, אלא שיהיו של המברך על ידי מתנה על מנת להחזיר. כך ניתן לקיים גם את ההידור של לברך על מה שבירך עליו כ"ק אדמו"ר, וגם שיהיה - לפחות כמתנה על מנת להחזיר - שלהם ולא רק שאול.

ולפי זה מובן גם מדוע לא רצה כ"ק אדמו"ר להקנות את הארבעה מינים לנשים במשך שאר ימי החג, שכן על פי דברי הביכורי יעקב שהובאו קודם, יש בעיה בהקנאה לאישה נשואה במתנה על מנת להחזיר ללא התנאי המפורש שאין לבעלה רשות בהם.

והנה, ישנה מחלוקת בין הפוסקים בשאלה מה עדיף: האם ליטול את ארבעת המינים שלו שאינם מהודרים כל כך, או של חברו שהם מהודרים יותר. המשנה ברורה (סי' תרנ"ח ס"ק ל"ט) מביא את דעת המבי"ט (בשו"ת ח"ג סי' מ"ג) והתפארת ישראל (הלכתא גבירתא פ"ג דסוכה) שעדיף לברך על שלו אף שאינם מהודרים.

ובלשונו: "ואף על פי שכל זה הוא דין גמור מ"מ כיון שאין הכל יודעין להקנות לכן כתבו כמה אחרונים שמוטב לברך על שלו אם יש לו כל ד' מינים כשרים אף על פי שאינם מהודרים כמו של חבירו".

לעומת זאת, בסדר היום (מאמר כוונת הלב) ובקיצור שו"ע (סי' קל"ו ס"י) ס"ל סוכרים שטוב יותר לצאת בשל חברו המהודרים.

והנה, חסידים נוהגים להדר לצאת דווקא בד' מינים שכ"ק אדמו"ר נטל בהם, אף שלכאורה לא מקיימים בזה את דברי הרמ"א שכל אחד יהדר בשלו. ואולי י"ל בדרך אפשר, שמכיוון שלפי דברי מהרי"ל והד"מ הנ"ל יש

לעילוי נשמת
רבי חיים בן מזל
מזל בת זוהרה
דורים צאלחה בת אסתר
סלמן בן שמחה
פנחס בן מזל
•
הוקדש על ידי
חיים רוני שיחי' כחלון

לרפואת שרה בת מרים

לעילוי נשמת
שאול בן לאה
לטיפה בת פרידה
ע"ה חלק

•

הוקדש על ידי בנם
ד"ר רוני שיחי חלק

בהוקרה ובהערכה
לאב החתן

הגה"ח הרב **יעקב שוויכה** שליט"א

חבר בית דין רבני חב"ד בארץ הקודש
ומראשי ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש המרכזית בכפר
חב"ד
ומרבני עירנו קרית מלאכי

•

הוקדש על ידי ידידו
שמואל אהרן שיחי' לוינ
נחלת הר חב"ד

לזכות

החתן הרה"ת יוסף יצחק והכלה מרת שטערנא שרה
שיחיו שזויכה

•

ולזכות הורי החתן

הרה"ת הרב יעקב ומרת שיינא שטערנא שרה
וב"ב

הרה"ת אליהו וזוגתו מרת חיה מושקא,
וילדיהם: מנחם מענדל, לוי יצחק, ישראל אריה ליב, חנה ומלכה.

מרת חיה מושקא ובעלה הרה"ת ראובן ישראל סויסא,
וילדיהם: מנחם מענדל, רבקה עליזה, דבורה לאה ויוסף יצחק.

הרה"ת מנחם מענדל וזוגתו מרת חנה,
וילדיהם: מאיר, חיה מושקא ולוי יצחק.

מרת חנה ובעלה הרה"ת משה חיים מקמל,
וילדיהם: חיה מושקא, מנחם מענדל, שלום דובער ורבקה.

מרת רבקה ובעלה הרה"ת מנחם מענדל הכהן כהן,
וילדיהם: חיה מושקא, דבורה לאה ויוסף יצחק הכהן.

מרת דבורה לאה ובעלה הרה"ת חננאל פנחס חדד,
וילדיהם: מנחם מענדל, דוד שמעון, חיה מושקא וחנה.

מרת אסתר ובעלה הרה"ת יוסף יצחק אלמליח,
וילדיהם: מנחם מענדל, חיה מושקא ורחל.

שיחיו

שזויכה

ולזכות זקנות החתן

מרת מרים שתחי' שזויכה

מרת מזל שתחי' אליטוב

לזכות

החתן הרה"ת יוסף יצחק והכלה מרת שטערנא שרה
שיחיו שזויכה

•

ולזכות הורי הכלה

הרה"ת הרב אהרן ומרת נחמה

וב"ב

מרת חיה מושקא ובעלה הרה"ת ישראל חיים חנניה חסין,
וילדיהם: שניאור זלמן חי ומנחם מענדל.

מרת רבקה ובעלה הרה"ת שילה שמואל ועקנין.

הת' יוסף.

הת' מנחם מענדל.

הת' שמואל מרדכי.

הת' שלום דובער.

הת' שניאור זלמן.

לוי יצחק.

ישראל שמעון.

שיחיו

קטורזה

ולזכות זקני הכלה

מרת שמחה שתחי' קטורזה

הרב אליהו ומרת פנינה שיחיו סויסא